

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 10.04.2025

Kabul/Accepted: 10.10.2025

DOI: 10.17822/omad.123404

Atıf/Citation: DOĞTEKİN, Abdullah ve ÇAĞLAR, İlker Mümin "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ayvalık'ta Osmanlı Devleti'ne Karşı Gerçekleştirilen Casusluk Faaliyetleri". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/34 (2025): 493-519.

Abdullah DOĞTEKİN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi / Türkiye. abdullah.dogtekin@cbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5070-3666>

İlker Mümin ÇAĞLAR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi / Türkiye. magnisa45@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8979-8113>

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ayvalık'ta Osmanlı Devleti'ne Karşı Gerçekleştirilen Casusluk Faaliyetleri

Espionage Activities Carried Out Against the Ottoman Empire in Ayvalık during the First World War

Öz: Ayvalık, coğrafi konumundan dolayı hemen karşısında bulunan adaların yoğun baskısı altında olduğu için isyanlardan çok etkilenmiştir. Şehir Mora isyanından beri Yunan milliyetçiliğinin etkisi altında olup, Etnik-i Eterya'nın ilk örgütlendiği yerler arasında bulunmaktadır. Yunanistan için, İzmir'den sonra Ayvalık'ın işgali çok önemlidir. Bu durum ve Çanakkale cephesine yakın olması Ayvalık'ın doğrudan hedef olmasına ve casusluk faaliyetlerinin merkezi haline gelmesine yol açmıştır. Bu makalede, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ayvalık ve çevresinde Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilen casusluk faaliyetleri ile Osmanlı yönetiminin bunlara karşı almış olduğu tedbirler ve mücadele seyri ele alınmıştır. Çalışmamızda casusluk faaliyetleri, Ayvalık kazası özelinde irdelenirken şu sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır: Ayvalık'ın bulunduğu coğrafi konumun ve bu bölgede yaygın olan kaçakçılığın casusluk faaliyetleri üzerinde etkisi nasıl olmuştur? Ele aldığımız dönemde gerek Ayvalık'ın yerli Rumlarının ve gerekse de adalardan gelen Rumların Ayvalık kazası ve yakın çevresinde yol açtığı casusluk faaliyetleri nelerdir? İtilaf Devletleri özellikle de İngilizler bölgede ne tür casusluk çalışmalarında bulunmuşlardır? Casusluk bağlamında Rumların İngilizlerle ilişkileri nasıl seyretmiştir? Ayvalık özelinde casusluk faaliyetleri ile ilgili daha önce bu türden bir çalışma yapılmamış olup, çalışmanın hem Ayvalık ve bölge tarihine hem de benzeri çalışmalara katkı sunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayvalık, Birinci Dünya Savaşı, Casusluk, Din Adamlarının Rolü, Kaçakçılık, Rum, Tehcir.

Abstract: Ayvalık has been very affected by the rebellions because it is under intense pressure from the islands located directly opposite due to its geographical location. The city has been under the influence of Greek nationalism since the Mora rebellion and is among the places where Etnik-i Eterya was first organized. For Greece, the occupation of Ayvalık after İzmir is very important. This situation and its proximity to the Çanakkale front caused Ayvalık to become a direct target and a center of espionage activities. This article discusses the espionage activities carried out against the Ottoman Empire in Ayvalık and its surroundings during the First World War, the measures taken by the Ottoman administration against them, and the course of the struggle. In our study, while examining espionage activities specifically in the Ayvalık district, we tried to find answers to the following questions: How did the geographical location of Ayvalık and the widespread smuggling in this region affect espionage activities? What were the espionage activities carried out by both the local Greeks of Ayvalık and the Greeks coming from the islands in the Ayvalık district and its immediate surroundings during the period we are considering? What kind of espionage activities did the Entente States, especially the British, carry out in the region? How did the Greeks' relations with the British proceed in the context of espionage? No such study has been conducted before on espionage activities specifically for Ayvalık, and the aim of the study is to contribute to both the history of Ayvalık and the region, as well as similar studies.

Keywords: Ayvalık, The First World War, Espionage, The Role of Clergy, Smuggling, Greek, Deportation.

Extended Abstract

During the First World War, which profoundly shook the political, military, economic, and social structures of the Ottoman Empire and hastened the demise of the state, the course of events was shaped

not only by the battles fought at the front but also by intelligence operations, propaganda campaigns, economic pressures, and social manipulation conducted in the rear. Strategic regions within Ottoman territories particularly coastal settlements were among the primary targets of the intelligence organizations of the Entente Powers.

In this context, Ayvalık, located on the western Anatolian coast, became a focal point of intense espionage activities throughout the war due to both its geographical location and demographic composition. Its proximity to Greece, its bays suitable for maritime transport, island connections, and the significant presence of a Greek Orthodox population rendered the region a highly favorable operational ground for enemy intelligence. Moreover, Ayvalık's commercial networks, fishing industry, and active maritime trade created favorable conditions for the transmission of information. Being situated directly opposite the island of Lesbos under Entente occupation and a major base for numerous Greek irregulars made Ayvalık both a center and a direct target of espionage operations.

Boats traveling between Lesbos, Ayvalık, and the surrounding islands ostensibly for trade, smuggling, or fishing often served as channels for clandestine communications. Given the historical record of Ayvalık Greeks' opposition to the Ottoman state, particularly during the Greek independence movement, the Cretan Revolt, the Greco-Turkish War, and the Balkan Wars, it was regarded as highly likely that they would again engage in acts of betrayal during the Great War. Consequently, the espionage activities in Ayvalık, due to its proximity to the Gallipoli region and front, were approached by the Ottoman administration with heightened sensitivity throughout the conflict.

The archival evidence reveals that the Entente Powers, having established military bases on the islands they occupied, made extensive use of local Greeks from Ayvalık and the surrounding islands in smuggling and espionage throughout the war. These individuals were Ottoman subjects familiar with the region, and they served as guides on warships and submarines or provided intelligence to enemy fleets. Some members of the Greek population, exploiting the invisibility afforded by daily life, prepared detailed reports on the numbers of Ottoman soldiers, quantities of ammunition, provisions, and the functioning of logistical lines, subsequently transmitting this information to Greece and the Entente. Their cooperation was sometimes secured by exploiting religious sentiments and, at other times, through monetary incentives. Archival records further indicate that Greek deserters from the Ottoman army played a significant role in espionage incidents in Ayvalık.

One of the study's striking findings is that espionage for Greece or the Entente was not limited to the local Greek population; certain Muslims also participated. These individuals, often selected for their familiarity with the Greek language, transmitted strategic military information to Greece and the islands through fishermen or via letters. By spreading anti-government propaganda among the Muslim population, they sought to create discord and weaken public trust in the state.

The methods of espionage were multifaceted. Documents and testimonies reveal that agents of the Entente Powers and their local collaborators used fishing boats, merchant ships, and postal steamers to collect intelligence. Information regarding the locations of Ottoman military units, ammunition depots, supply routes, and food storage facilities was transmitted either by sea to Lesbos, the islands, and Greece or by land to İzmir.

Our findings indicate that smuggling was a particularly significant factor in the espionage activities carried out in Ayvalık during the war. Smuggling had become so integrated into the local economy that it was regarded almost as a profession. In the studied region, coastal trade and smuggling served as vital tools for espionage, with spies frequently operating under the guise of merchants, tradesmen, fishermen, and clergymen. These methods involved not only direct intelligence gathering but also the dissemination of propaganda and demoralization efforts. Among the important findings is the role of religious figures in espionage activities. Clergymen, or those posing as such, came to Ayvalık and delivered speeches containing pro-Greek propaganda, posing a significant problem during the war. Certain metropolitans and priests turned their congregational networks into components of the espionage organization, establishing contacts with foreign consulates and Greek intelligence to accelerate the flow of information. It was established that the head of the espionage network in Ayvalık, Metropolitan Grigoryadis, was the Ayvalık leader of the political organization founded by Venizelos, engaged in espionage, shared intelligence with the enemy, and maintained cooperation with Greece.

The Ottoman administration developed multi-pronged measures to counter these activities. Entry and exit at ports were strictly controlled, the number of coastal patrols was increased, suspicious boats were seized, and their captains interrogated. Telegraph and postal communications were placed under surveillance. The travel of non-Ottoman subjects living in the region was made subject to official permission, and the residence of foreigners in coastal areas was prohibited. The deportation decisions of 1914 and 1917, while primarily intended for military-strategic security, also aimed to dismantle the espionage network by relocating a significant portion of the Greek population of Ayvalık to the interior. In some cases, compulsory resettlement from coastal villages to inland areas was implemented, during which trade and fishing activities in the region were also brought under strict control.

This study examines the espionage activities carried out in Ayvalık during the First World War primarily through Ottoman archival documents, official reports of the period, military correspondence, and memoirs. Among the documents obtained from the Ottoman Prime Ministry Archives are ciphered telegrams from the Ministry of the Interior (Dahiliye Nezareti), rear-area security reports from the Ministry of War (Harbiye Nezareti), daily intelligence reports from district administrations, and orders concerning deportation practices. These sources clearly demonstrate that Ayvalık was not only a port city during the war years but also one of the key nodes for intelligence gathering and transmission along the Aegean front. This research contributes to the literature in several ways. First, by focusing on a regionally specific case such as Ayvalık, it reveals the multilayered nature of the intelligence challenges faced by the Ottoman Empire during the First World War. Second, it offers a comprehensive analysis of espionage activities by incorporating not only military documents but also civil administrative correspondence and eyewitness accounts, thus examining their social, economic, and religious dimensions. Third, a significant portion of the Ottoman archival documents used in this study are of an original nature, having not been previously published or examined by researchers. These documents provide new insights into both the functioning of the Ottoman intelligence system and the limitations of locally implemented security policies. Furthermore, this study's focus on Ayvalık allows for comparisons with other port cities in the Aegean region, revealing differences in regional intelligence networks.

In conclusion, the case of Ayvalık demonstrates that the home front was at least as critical a battlefield as the front lines during the First World War. Geographic location, ethno-religious composition, international connections, and local interests rendered the region a highly favorable ground for enemy espionage. At times, the measures taken significantly reduced espionage activities; however, the transmission of information by sea, smuggling, and island-linked intelligence operations could not be completely prevented due to geographic advantages. The short sea distance between Lesbos and Ayvalık allowed small boats to continue night crossings. This situation also reveals that parts of the local population could participate in such activities for reasons ranging from economic gain and ethnic identity to coerced collaboration. While the Ottoman administration's strict measures reduced the intensity of espionage, they could not entirely eliminate it. The research thus provides an original and detailed interdisciplinary contribution to understanding rear-area security issues in both Ottoman wartime history and intelligence studies.

Giriş

Ege Denizi'nin kuzeybatı kıyısında Balıkesir'e bağlı bir ilçe olan Ayvalık'ın, batısında Ege Denizi yer alırken doğusunda Bergama, güneyinde Dikili, kuzeyinde ise Burhaniye bulunmaktadır. Cunda Adası ile beraber Ege Denizi içerisinde Ayvalık'a ait yirmi üç ada bulunmaktadır.¹ Ayvalık için adalar şehri tanımlaması çok yaygındır. Birçok adanın bulunduğu

¹ "Eski ismi Herakile ve Avlidis ve Rumca namı Kidonya'dır. Anadolu'nun garbında kain Edremit Körfezi'nin medhalinde ve cenup semtinde ve Midilli Adası mukabilinde kaza merkezi bir kasabadır ki idarece Hüdavendigar vilayetine muzaf Karesi sancağına merbuttur. Ayvalık, Yunda Ceziresi ile kapalı olan bir koyun müntehasında olup epeyce ticaretdir." Ali Cevat, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, (Dersaadet: 1313), 47; Ali Cevat, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih Ve Coğrafya Lügati*, vol. 1 (Dersaadet: Mahmutbey Matbaası, 1313).; Deniz Saban Ergi, "Osmanlı Döneminde Ayvalık'ta İnşa Edilen Rum Ortodoks Kiliseleri", *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu I*, 21-24 Ekim 2015 (Bildiriler) Deniz Saban Ergi, "Osmanlı Döneminde Ayvalık'ta İnşa Edilen Rum Ortodoks Kiliseleri," in *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu I*, 21-24 Ekim 2015 (Bildiriler), ed. Ceren and Gürbıyık Ünal, *Cengiz* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019)., Hz: Ceren Ünal-Cengiz Gürbıyık, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 558. (Bundan sonra adı geçen bildiri (a.g.b.) şeklinde gösterilecektir.)

Ayvalık kıyıları girintili çıkıntılı olup, fazla yüksek olmayan alçak kıyılar yer almaktadır.² Ayvalık'ın coğrafi konumu ve karşısında sahile pek yakın bulunan bu adacıkların Balkan Savaşı'ndan beri Rum eşkiyasının işgali altında bulunması dolayısıyla alınan tüm tedbirlere rağmen casusluk faaliyetleri bir türlü durdurulamamış, Birinci Dünya Savaşı boyunca endişe verici boyutlara ulaşmıştır.³

Toynbee'ye göre, modern zamanlarda, Yunanlılara ait ilk hür toprak parçası Ayvalık olmuştur.⁴ Öyle ki XIX. yüzyılın sonlarında Ayvalık, limanında 2.000 gemiyi barındıran okul, hastane ve fabrikalarıyla Rum kültürünün hâkim olduğu bir yerleşim merkezi haline gelmiştir.⁵ Homojen bir demografik yapıya sahip olan kentin, Yunanistan ile aralarındaki ekonomik bağlar öylesine güçlüdür ki, Yunan parasının bölgedeki hakimiyeti Türk lirasının bütünüyle tedavülünden kalkmasına neden olmuştur. Zeytinliklerinin ötesinde yer alan Türk hinterlandı ile aralarında fazlaca bir münasebet bulunmamasına rağmen deniz yoluyla Midilli, Yunanistan, Batı Avrupa ve hatta Amerika ile sürekli irtibat halinde bulunmaktadır.⁶ Bu geniş etkileşim ağı kentte casusluk çalışmalarının etkili olmasında rol oynayan önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira şehir, XIX. yüzyılda yakaladığı ekonomik gelişmeyle canlı bir ticaret hayatına sahiptir. Konumu gereği önemli bir ihracat ve ithalat limanıdır. Başta Midilli olmak üzere çevredeki adalarla çok iyi ticari ilişkiler kurmuştur.⁷

Ayvalık, bu konumunu işgal döneminde de korumuştur. Şehrin Yunanlar tarafından işgali, kentin bu konumundan ve Rum nüfusun hâkim olmasından dolayı diğer yerlere nazaran İngilizler tarafından da meşru görülmüştür. Nitekim İzmir'in işgali sırasında Yarbey Hary C. Luke bu hususla ilgili olarak şu yorumu yapmıştır: “Olaylar şunu gösteriyor: Rumlar, güvenilir bir Batılı devletin ve özellikle İngiltere'nin vesayeti altında Türkiye'de yaşayabilir; ancak Türkler, Rumların hakimiyeti altında yaşayamazlar; dolayısıyla, Yunanistan Ayvalık kenti dışında ülkeyi ele geçirmeye kalkışrsa, tüm ülke sürekli olarak kan dökülmesi ve huzursuzluğa sahne oluşturmaktadır.”⁸ İtilaf Devletleri'nin işgali altında bulunan ve çok sayıdaki Rum eşkiyanın faaliyet sahası olan Midilli Adası'nın tam karşısında yer alması Ayvalık'ın casusluk

² Süheyla Balcı Akova, “Ayvalık Şehrinin Nüfus Özellikleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(22), (2011): 60. Süheyla Akova, “Ayvalık Şehrinin Nüfus Özellikleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3, no. 22 (2011).

³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4471/335292, H.03.08.1335/M.25 Mayıs 1917.

⁴ Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, (Çev: Kadri Mustafa Orağlı), (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 423. Arnold Joseph Toynbee, “Türkiye'de Ve Yunanistan'da Batı Meselesi,” *KM Orağlı, Çev.* İstanbul: Yeditepe yayınevi (2007).. Bu hususla ilgili olarak Türkmen Parlak şu açıklamalarda bulunur: “...Ayvalık'taki yerel yönetim, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunan Atina'da bile vaktiyle kurulmamıştı. Ayvalık daha 1790'larda sanki bağımsız bir Yunanistan olmuştur... Ayvalıklı Rumlar bu tarihten sonra Ortodoks aleminin bir numaralı vurucu gücü olacaktı...” Bkz: Türkmen Parlak, *İşgalden Kurtuluşa I, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi, İlk Günler*, (İzmir: İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, 1982), 451-452. Türkmen Parlak, “İşgalden Kurtuluşa I Yunan Ege'ye Nasıl Geldi (İlk Günler),” *İzmir: İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları* (1982).; Ayvalık'ın bu ayrıcalıklı konum ve durumuyla ilgili olarak Michel Bruneau ise düşüncelerini şöyle paylaşır: “... Bu Küçük Ayvalık Rum Bölgesinin Osmanlı Küçük Asya'sı içindeki müstesnalığının ve ayrıcalıklı deniz konumunun altını çizmek gerekir. 1821 Yunan bağımsızlık savaşından önce, sonra yeniden 1917'ye kadar, büyük kısmı komşu Midilli, fakat ayrıca Yunan dünyasının farklı kesimlerinden gelen sakinlerinin kökenlerinden dolayı ve birbiri ardına gelen sultanlar tarafından verilen istisnai ayrıcalıklar nedeniyle, bu bölge Helenizm'in eylem ve yayılma merkezi oldu...” Michel Bruneau, *Küçük Asya'dan Türkiye'ye, Azınlıklar, Etnik-Milli Homojenleştirme, Diasporalar*, (Çev: Ayhan Güneş), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 269. Michel Bruneau, *Küçük Asya'dan Türkiye'ye: Azınlıklar, Etnik-Milli Homojenleştirme, Diasporalar* (Çev: Ayhan Güneş, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018).

⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 127. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* (Çev. Bahar Tırnakçı), (İstanbul: Timaş Yayınları), (2010).

⁶ Toynbee, a.g.e., 146.

⁷ Yaman Kocadağlı, “Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Ayvalık”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(22), (2011): 120. Aylin Yaman Kocadağlı, “Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Ayvalık,” *İstanbul University Journal of Sociology* 3, no. 22 (2011).

⁸ Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 421. Salâhi Ramsdan Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü* (Türk Tarih Kurumu, 2014).

çalışmalarının merkezi ve doğrudan hedef haline gelmesine neden olmuştur. Midilli ile Ayvalık ve adalar arasında başta ticaret, kaçakçılık ve balıkçılık olmak üzere çeşitli amaçlarla gidip gelen kayıklar, casusluk hareketlerinde haberleşmeyi sağlamışlardır. Araştırmamız sonucunda elde edilen bulgular neticesinde kaçakçılık olgusunun Birinci Dünya Savaşı sırasında Ayvalık özelinde gerçekleştirilen casusluk faaliyetlerinde oldukça önemli bir faktör olduğu tespit edilmiş, kaçakçılığın şehirle adeta bütünleşerek bir geçim kaynağı veya bir meslek olarak kabul edildiği görülmüştür. Kentin özellikle Batı Anadolu'daki silah kaçakçılığının merkezi durumunda olması, çevresindeki adalarla iktisadi, ticari ve de insani açılardan yoğun ilişkiler içerisinde bulunması ve ayrıca savaşla birlikte bazı stratejik ürünlerin ihracatına yasaklamalar getirilmesi gibi olgu ve durumlar, Ayvalık'ın yakın çevresindeki adalarla özellikle de Cunda ve Midilli Adalarıyla beraber kaçakçılığın ve casusluk faaliyetlerinin merkezinde yer almasına yol açmıştır.

İşgal ettikleri adalarda askeri üsler kuran İtilaf Devletleri'nin kaçakçılık ve casusluk faaliyetlerinde savaş boyunca özellikle Ayvalıklı ve adalı Rumları kullandıkları görülmektedir. Bunlar Osmanlı vatandaşı olan ve bölgeyi iyi bilen Rumlardır. Bölgedeki savaş gemileri ve denizaltılarında casus olarak görev almışlar, gemilerde rehber olarak çalışmışlar ve düşman donanmasına istihbarat sağlamışlardır. Bu insanlar bazen Hristiyanlık duyguları istismar edilerek bazen de para karşılığında ikna edilmişlerdir. Ayvalık'ta meydana gelen casusluk hadiselerinde Osmanlı ordusundan kaçan firari Rumların da önemli bir rol oynadıkları arşiv belgelerinden tespit ettiğimiz bilgiler arasında yer almaktadır. Yine Ayvalık Rumlarının 1821 Yunan isyanı, Girit ayaklanması, Dömeke Harbi ve Balkan Savaşlarında yaptıkları gibi I. Dünya Savaşı sırasında da Yunanistan ve İtilaf Devletleri lehine bir tutum izleyerek doğrudan onların politikalarına destek vermeleri saptanan önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, yani Ayvalık Rumların ihanet etmelerinin kuvvetle muhtemel olması, Çanakkale Bölgesi ve cephesinin dolayısıyla da bölgeye yakınlığı nedeniyle Ayvalık'taki casusluk faaliyetlerinin savaş süresince hassasiyetle ele alınmasına yol açmıştır.

Araştırmamız sonucunda elde ettiğimiz önemli bulgular arasında din adamlarının casusluk faaliyetlerindeki rolü de yer almaktadır. Bir takım din adamlarının ya da din adamı kisvesindeki casusların Ayvalık'a gelerek konuşmalar yapmak suretiyle Yunan yanlısı propagandalarda bulunmaları savaş boyunca önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Millet sisteminin kendilerine tanıdığı ayrıcalıklardan faydalanarak çalıştıkları kurumları ve dini mabetleri birer casusluk merkezi haline getiren başta Ayvalık Rum Metropoliti Grigoryadis Efendi olmak üzere bazı din adamları ve papazlar, Yunanistan'ın Anadolu'daki gözü ve kulağı olmuşlardır. Ayvalık'taki casusluk teşkilatının başında bulunduğu belirlenen Ayvalık Rum Metropoliti Grigoryadis Efendi'nin, Venizelos tarafından kurulan siyasi oluşumun Ayvalık reisi olduğu, casusluk yaptığı, düşmanla istihbarat paylaşımında bulunduğu ve oluşumun Yunanistan ile iş birliği içerisinde olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın ilginç bulguları arasında bölgede Yunanlar veya İtilaf Devletleri adına casusluk yapan kişiler arasında sadece Rumların değil, Müslümanların bulunması da yer almaktadır. Bunlar özellikle Rumcaya aşina kimseler arasından seçilmekte olup, askeri stratejik bilgileri kayıkçılar ve mektuplar vasıtasıyla Yunanistan ve adalara göndermişlerdir. Müslüman ahali arasında dolaşp Hükümet aleyhtarı propagandalar yapmak suretiyle Fitneye yol açarak halkın devlete olan güven ve bağlılığını sarsmaya çalışmışlardır. Yoğun bir şekilde Yunan propagandasına maruz kalan ve kendilerini anavatana ait hissedenden Ayvalık Rumlarının bu şartlar altında casusluk faaliyetlerinde bulunmaları ve Osmanlı Devleti'ne ihanet etmeleri zaten beklenen bir durumdur. Makale ele alınırken mümkün olduğunca birincil kaynaklardan özellikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden istifade edilmiştir. Bu belgeler içerisinde ağırlıklı olarak Bab-ı Ali Evrak Odası, Dâhiliye Şifre Kalemî, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Üçüncü ve Beşinci Şube belgeleri, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemî, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî ve Hariciye Nezareti Siyasi fonlarından yararlanılmıştır. Çalışmada ayrıca Osmanlı arşiv belgelerine ek

olarak incelediğimiz tarihsel periyodu kapsayan hatıratlar ile telif ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

1. Ayvalık Kazasının Demografik Yapısı

Midilli Adası'nın karşısında bulunan ve Çanakkale Boğazı'na oldukça yakın bir mevkide yer alan Ayvalık kenti ve çevresi tipik bir Rumlaşmış bölge örneği olup Ayvalık Rumları adalardan ve ana kara Yunanistan'dan gelerek, bölgeye iş aramak üzere yerleşmiş tüccar göçmenlerdir. 1773 yılında padişah fermanıyla oldukça önemli ayrıcalıklara kavuşmuşlardır. Ayvalık Rumlarına tanınan bu ayrıcalıklar arasında kentin sınırları içerisinde Müslüman nüfusa yer verilmemesi de bulunmaktadır.⁹ Söz konusu fermanla kırk sekiz bin kuruş ve zeytin ağacı başına iki para vergi karşılığında şehre askerlerin ve devlet memurlarının girmesi yasaklanmış, sadece Rumların ikamet etmesine izin verilmiştir.¹⁰ Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği olumlu koşullar, bir taraftan Ege Adaları'ndaki Rum nüfusun hızla artmasına yol açarken diğer taraftan da iş bulmakta güçlük çeken pek çok Rum'un Batı Anadolu Bölgesi'ne göç ederek yerleşmelerine neden olmuştur. İktisadi koşullar, Rum göçmenlerin işini kolaylaştırarak zamanla zenginleşip sayılarının artmasına yol açmış, buna mukabil Müslüman köylüler hem nüfusça azalmış hem de yoksullaşmışlardır.

Ele alınan dönemde Ayvalık, Anadolu'nun Ege sahilindeki yerleşim yerlerinin İzmir'den sonra en büyük ve en mamur olanı konumundadır. 1821 yılında Yunan bağımsızlık hareketinden dolayı yıkılmış ve nüfustan arındırılmış olan Ayvalık 1896 yılına kadar çoğunluğu Rumlardan oluşan 35.000 nüfuslu bir kent halini almıştır.¹¹ Vital Cuinet'e göre, XIX. yüzyılın sonlarında Ayvalık'ın nüfusu Küçükköy de dahil olmak üzere toplam 20.974 kişiden oluşmaktadır.¹² Cuinet'in verdiği rakamın Osmanlı kayıtlarına oldukça yakın olduğu görülmektedir. Nitekim söz konusu kayıtlarda Ayvalık ve köylerinde 1900 yılında 21.510 Rum yaşamaktadır. Şehrin 1903 yılındaki toplam nüfusunun 23.309 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu tarihte kentteki Rum nüfusun %90 gibi oldukça önemli bir oranı kapsadığı görülür.¹³ Bu rakam Birinci Dünya Savaşı'na doğru süratle artacaktır. Zira Celal Bayar'ın kaydettiğine göre, Ayvalık körfez mıntıkasına yaklaşık 120.000 Rum teksif

⁹ Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, (İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2005), 112-113; Georgios Nakracas, *Anadolu Ve Rum Göçmenlerin Kökeni* (İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2005).. Böyle bir fermanın varlığıyla ilgili bilgilere Nakracas ve Yorgo Sakkaris gibi Yunan yazarların kaynaklarında yer verilmekte olup, bu durum Türk kaynakları tarafından doğrulanmamaktadır. Osmanlı arşivlerinde de bu hususla ilgili bir belgeye şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Yorgi Sakkaris tarafından 1920 yılında Yunanca olarak kaleme alınan Ayvalık Tarihi, isimli eser, Macit Uygur tarafından Türkçeye çevrilmiş fakat basılmamıştır. Bununla birlikte Hıfzı Erim'in *Ayvalık Tarihi* isimli çalışmasının I ve II. bölümlerinde Sakkaris'nin eserinden çevrilere yer verilmiştir. Ancak Ayvalık'ın söz konusu olaydan sonra hızla Rumlaşması ve Türklerden temizlenmesi, bu fermanın varlığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bahsi geçen fermanla ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Hıfzı Erim, *Ayvalık Tarihi*, (Ankara: Güney Matbaacılık, 1948); Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, (İstanbul: Hür Yayın, 1981), 60; Doğan Aka, *Ayvalık İktisadi Coğrafyası* (İstanbul: Ülkü Matbaası, 1944).; Doğan Aka, *Ayvalık İktisadi Coğrafyası*, (İstanbul: Ülkü Matbaası, 1944) ibid., 23 vd; Türkmen Parlak, *İşgalden Kurtuluşa I, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi, İlk Günler*, (İzmir: İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, 1982), 451.

¹⁰ Ari Çokona, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*, (İstanbul: Literatür Yayınları, 2016), 140. Ari Çokona, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu Ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri* (Literatür Yayınları, 2016).

¹¹ Sonyel, a.g.e., 230.

¹² Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie (Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive, Et Raisonnee De Chaque Province De L'Asie Mineure)* Tome Troisième, C.IV, (Paris: Ernest Lerouks Editeur, 1894), 268. Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie-Mineure*, vol. Tome troisième, C. IV (Ernest Leroux Éditeur, 1894).

¹³ Haluk Selvi, "Ayvalık'ın İşgali ve Belediye Çeşmesi Protokolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 51; Haluk Selvi, "Ayvalıktan İşgali Ve Belediye Çeşmesi Protokolü," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 51, no. 17 (2001), sy. 17 (Aralık 2001): 843; Besim Darkot, XX. yüzyılın ilk yılları için Ayvalık'ın nüfusunun tahmini olarak 30 bin olduğunu belirtir. Bu nüfus içerisinde Türkler sadece memur ailelerinden oluşmakta olup, birkaç yüz Ermeni'nin dışında nüfusun tamamı Rumlardan oluşmaktadır. Bkz: Besim Darkot "Ayvalık", *İslam Ansiklopedisi*, C.II, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 78.

edilmiştir.¹⁴ Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında Ayvalık kazasında yaklaşık olarak 35.000 Rum bulunmaktadır. Bunlardan Edremit'ten İzmir'e kadar olanlar, Yunan Genelkurmayı tarafından Midilli'ye bağlanmıştır.¹⁵ 1914 yılına ait Osmanlı nüfus kayıtlarına göre kentte 31.440 Rum ile 454 Müslüman ikamet etmekte olup, başka hiçbir etnik unsur bulunmamaktadır.¹⁶

Ayvalık Rumlarının casusluk faaliyetlerinin durdurulamayacağını anlayan ve cephe gerisini güvence altına almak isteyen hükümet, 1914 yılının Mayıs ayında kısmi olarak bir tehcir hadisesi başlatmıştır. Bu kısmi tehcir sadece Arapderesi denilen mevkinin güneyindeki Rumlar için uygulanırken Ayvalık ve Cunda Adası Rumları bu göçün dışında tutulmuşlardır. Fakat yine de 1914 yılında gerçekleştirilen bu sevk hadisesi demografik açıdan fazlaca abartılmamalıdır. Zira 1914 yılına ait Osmanlı nüfus kayıtlarına göre Ayvalık kazasındaki Rum sayısı 31.440 iken, 1916 yılı Osmanlı nüfus istatistik cetveli verilerine göre kazadaki Rum nüfusu 30.860'tır.¹⁷ Buna göre, 1916 yılında kentin Rum nüfusunun kabaca sadece 580 kişi azaldığı görülmektedir. Bu durum bize 1914 yılında gerçekleştirilen Rum sevkியatında (ki bu sevkiyatın kısmi olarak uygulandığı unutulmamalıdır) daha çok devlete açıkça ihanet içerisinde bulunan kimselerle, casusluk faaliyetinde bulunanlar ve şüpheli pozisyonunda olanların tabi tutulduğunu anlatmaktadır. 1917 yılına kadar geçen süreçte Ayvalık Rumlarından şüpheli görülenler tutuklanmak, korkutulmak ve kendilerine nasihat edilmek suretiyle casusluk faaliyetlerini önlemek için birtakım tedbirler alınmıştır. Fakat bunda başarılı olunamamış, şehir Rumlardan tamamen tahliye edilmeden casusluğun sonlandırılmayacağı düşünüldüğü için aynı yıl içerisinde Rumlar tamamen tahliye edilmiştir. Göç ettirilen Ayvalık Rumları, Mütarekeden sonra İngilizlerin koruyuculuğu altında yeniden Ayvalık'a dönmeye başlamışlardır.

2. Casusluğu Besleyen Bir Olgu Olarak Ayvalık ve Çevresinde Kaçakçılık Faaliyetleri

Tarihsel süreç içerisinde Ayvalık, kaçakçıların ve korsanların mal ve ganimetlerini Anadolu'ya taşıyarak satıp gelir elde etmek amacıyla işlerini rahatlıkla sürdürebilmeleri için kullandıkları bir yerleşim yeri işlevini görmüştür. Yunan kaynaklarına göre, şehrin yerleşime açılması da Midilli'den gelerek ganimetlerini burada saklayan korsanlar sayesinde olmuştur.¹⁸ Halkın geçim kaynakları arasında kaçakçılık da bulunmakta olup, Ayvalık'ın coğrafi konumu da zaten bu duruma zemin hazırlıyordu.¹⁹ Kaçakçılığın yaygın olduğu yerlerde haber getirip götürme ve bilgi toplama gibi casusluk çalışmalarının yapılması da olağandı. Ayvalık bu özelliğini savaş yıllarına kadar sürdürdü. Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce, henüz 1912 yılında Ayvalık'tan Çanakkale Boğazı'na kadar olan sahili abluka altına alarak Osmanlı kıyılarını top ateşine tutmaya başlamış, Midilli Adası'nda Ayvalık sahillerine saldırmak amacıyla 30.000 kişilik bir kuvvet hazırlamıştır. Yunanistan'ın bu doğrudan tehdidine karşılık Balkan Savaşı'nın başlarında sahillerin korunması için Ayvalık ve Edremit'e mustahfiz askerleri sevk edilmiş fakat savaş başladıktan sonra bu birlikler İzmir'e gönderilerek, Ayvalık'ta sadece 50 asker bırakılmıştır. Daha sonra belirli periyotlarla asker sevk edilmişse de sevk edilen

¹⁴ Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*, C.5, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997), 106. Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Millî Mücadele'ye Gidiş*, vol. 5 (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997).

¹⁵ Bayar, a.g.e., C.5, 104.

¹⁶ Karpat, a.g.e., 390.

¹⁷ Yavuz Haykır-Yavuz Selim Çeloğlu, *1916 yılı Osmanlı nüfus istatistik cetveli (1332 senesi istatistik cetveli)*, (İstanbul: Hiper Yayın, 2017), 223. Yavuz Selim Çeloğlu and Yavuz Haykır, *1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli (1332 Senesi İstatistik Cetveli)*, ed. Yavuz and Çeloğlu Haykır, Yavuz Selim (İstanbul: Hiper Yayın, 2017).

¹⁸ Ergi, a.g.b., s.558. Yorgi Sakkari'ye göre Ayvalık, sürekli olarak korsan saldırılarına maruz kaldıkları için göç etmek zorunda kalan civar adaların halkları tarafından kurulmuştur. Bkz: Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık'ı Gezerken Geçmiş ve Şimdiki Zamanıyla*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997). Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık'ı Gezerken Geçmiş ve Şimdiki Zamanıyla* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997).

¹⁹ Darkot, a.g.m., 78.

askerler Ayvalık sahillerinin güvenliğini sağlamada maalesef ki yeterli olamamıştır.²⁰ Oysa Ayvalık sadece bu tehditle karşı karşıya değildir. Aynı zamanda Batı Anadolu'daki silah kaçakçılığının merkezi durumundadır. Almanların İstanbul'da çıkardıkları “*Osmanischer Lloyd*” gazetesinin Ayvalık muhabirinin yazdığına göre, Ayvalık halkı açık bir şekilde Yunanlara karşı eğilim göstermektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanından önce gerek Ayvalık ve gerekse de Cunda (Yunda) kaçakçılığın merkezi konumuna gelmiş, kaçakçılara kolaylık gösterilmiş ve kaçakçılığın büyüüp gelişmesine ses çıkarılmamıştır. Hâkim, jandarma, polis ve diğer hükümet memurları bunlardan rüşvet almaktan çekinmemişlerdir.²¹ Kaçakçılığın şehirle adeta bütünleştiğini ifade eden Hıfzı Erim, bu durumun önemini “*Rumlar zamanında Ayvalık'ta bulunanlar, kaçakçılığın bu şehirde çok ileri gitmiş mesleklerden biri olduğunu söylerlerdi.*” diyerek vurgulamaktadır.²²

Midilli ve Limni Adalarından getirilen silahlar Ayvalık üzerinden Anadolu'ya dağıtılmaktadır. Bütün bu faaliyetler şüphesiz ki Ayvalık ve yakın çevresindeki casusluk teşkilatının da oldukça hareketli ve teşkilatlı olmasına yol açmıştır.²³ Sahilleri kontrol altında tutarak casusluk, kaçakçılık ve eşkıyalık faaliyetlerine karşı mücadele edebilmek için güvenlik güçleri yeterli değildir. İzmir'e konuşlandırılan ve 17. Kolorduya bağlı olarak faaliyet gösteren 56. Tümen, Ayvalık'tan Güllük limanına kadar olan sahil şeridini muhafaza etmek için görevlendirilmiştir. Fakat bunun için ne asker ne de gambot sayısı yeterli değildir.²⁴ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber kıyı kaçakçılığında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Şüphesiz ki bu durumun en önemli sebebi, savaşla birlikte stratejik bazı ürünlerin ihracatına yasaklamalar getirilmiş olmasıdır. Kaçakçılık casusluk faaliyetlerini beslemiş ve savaş boyunca bu iki kavram adeta iç içe geçmiştir. Nitekim Ayvalık ve Burhaniye sahillerinden Yunanistan'ın işgal ettiği Midilli'ye, İzmir ve çevresinden de işgal olunan adalara ve Yunanistan'a erzak kaçırılmıştır.²⁵

Adalarla gerçekleştirilen kaçakçılık, casusluk faaliyetlerine de zemin hazırlamıştır. İşgal ettikleri adalarda askerî üsler inşa eden İtilaf Devletleri, kaçakçı Rumlardan casus olarak yararlanmışlardır. Bu konuda amaçlarına ulaşabilmek için Hristiyanlık duygusunu istismar ederek öne sürdükleri gibi, bazı durumlarda da bu insanları para karşılığında amaçlarına bağlayarak kullanmışlardır. Bu nedenledir ki, casusluğa son vermek için kaçakçılığın dolayısıyla sahillerin mutlak surette kontrol altına alınması gerekiyordu.²⁶ Gelişmeler karşısında Osmanlı Hükûmeti, düşman devlet vatandaşlarına ait olup devlet hizmetinde kullanılabilecek vapur, römorkör, istimbót ve motorbotları müsadere ettiği gibi 3 Şubat 1915 tarihinde de düşman devlet vatandaşlarına ait kotra ve sandal gibi küçük deniz vasıtalarına da el koymaya

²⁰ Ahmet Efilöğlu, *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918*, (İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011), 45-46. Ahmet Efilöğlu, *Osmanlı Rumları: Göç Ve Tehcir (1912-1918)*(İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011).

²¹ Zeki Arıkan, “1909 Ayvalık Hadisesi”, *Belleten* 75, sy.272 (2011): 171.Zeki Arıkan, “1821 Ayvalık İsyanı”, *Belleten* 52, no. 203 (1988).

²² Erim, a.g.e., 53-54.

²³ Efilöğlu, a.g.e., 45-46.

²⁴ Asaf Gökbél, *Milli Mücadele'de Aydın*, (Aydın: Çoşkun Matbaası Yayınları, 1964), 50-51.Asaf Gökbél, *Milli Mücadele'de Aydın*(Aydın: Çoşkun Matbaası Yayınları, 1964).

²⁵ Efilöğlu, a.g.e., 40; Ayvalıklı Rumlar kaçakçılıkla işgal ettikleri için Yunanistan ve adalar ile sürekli irtibat halinde bulunmaktaydılar. Bu nedenle Ayvalık sahili en çok Rum göçü alan bölgeydi. Zira kaçakçı Rumlar, bölgeyi çok iyi bildikleri için sürekli olarak adalar ve Yunan ana karasından Ayvalık bölgesine Rum göçmenler taşımışlardır. Bu durum işgal yıllarında da devam etmiştir. Bkz: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Unumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH. EUM. AYŞ)*, 8/103, Lef: 6, H. 18.08.1337/M. 19 Mayıs 1919. “*Ayvalık kaçakçılığın men baidır. Ve mesafesi Midilli'ye iki saattir. Mal ve mülk ve aile ve akrabalarını terk ederek Midilli'ye savuşmuş olan binlerce Rum, bahren peyderpey fırsat buldukça gelmektedir...*”

²⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)*, 44/151, H. 09.10.1332/M.31 Ağustos 1914.

karar vermiştir. Bu tedbirlerin alınmasındaki en önemli amaç şüphesiz ki, bu deniz araçlarının İtilâf Devletleri'nin çıkarları için casusluk faaliyetlerinde kullanılmalarını engellemektir.²⁷

3. Ayvalık Rumlarının Casusluk Faaliyetleri

3.1. Birinci Dünya Savaşından Önce Ayvalık Rumları

Ayvalık Rumlarının devlet için bir tehdit ve tehlike unsuru haline gelmesi ve bu durumun merkezi yönetim tarafından da tam anlamıyla farkına varılması, Ayvalık'ın yakın mercek altına alınmasına neden olmuş, bu bağlamda gelişmeleri yakından ve yerinde izlemek isteyen V. Ordu Kumandanı Liman von Sanders ve Talat Paşalar henüz savaşın başlarında Ayvalık'a gelmişlerdir. Yunan tarihçi Yorgo Sakkaris'e göre Liman Paşa, Ayvalık ziyareti sırasında bura Rumlarının tutum ve davranışlarını beğenmediği için "... Bu gavurları hala denize atmaya muktedir olamadılar mı?" diyerek Rumların nakil işlemlerinin bir an önce başlatılmasını istemiştir. Aksi takdirde Türk yönetimine gayet açık bir şekilde, Rumlar kenti terk etmedikçe ordunun güvenliğini sağlayamayacağı için komuta sorumluluğunu uhdesine alamayacağını beyan etmiştir. Şüphesiz ki Paşa'nın bu kadar kesin ve net bir tavır sergilemesinin altında, Yunanlı ve Rumları iyi tanıması ile onların ihanetinden emin olması yatmaktadır.²⁸

Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Askeri Misyon Başkanı olarak görev yapan Liman Paşa, Rumlar hakkındaki kanaatlerini şöyle ifade etmiştir: "*Türklerin elindeki Doğu Akdeniz'in bu sakinlerinin karakter özelliklerine hiç birimizin sempati beslemediğini, herhalde herkes anlayacaktır.*"²⁹ Batı Anadolu Bölgesi'nde Rum nüfusun yoğun olduğu İzmir, Söke, Çeşme ve Urla gibi diğer yerleşim merkezlerinde de görüldüğü üzere Ayvalık kazasındaki Rumlar arasında da Balkan Savaşı'yla beraber daha önce hiç görülmemiş bir yoğunlukta Yunan propagandası başlamış ve Yunanistan adına casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Osmanlı Rumlarının durumu Yunan bağımsızlık hareketine kadar belirsizliğini korumuş olup, Rumlar ancak Mora isyanından sonra isteklerinin sağlanması için gözlerini Atina'ya ve Yunan kralına çevirmişlerdir.³⁰ Hatta Ayvalık Rumlarındaki bu hissiyatın Yunan isyanından da önce var olduğu görülmektedir. Nitekim "*Filik-i Eteryä*", bütün imparatorluk içinde örgütlenmeye başladığı sıralarda Ayvalık'a da "*Aristidi Pop*", isminde bir temsilci göndermiştir. Bu temsilcinin Ayvalık'ta çok iyi karşılandığı ve daha bu tarihlerde Ayvalık'la dernek arasında çok sıkı ilişkilerin kurulduğu anlaşılmaktadır. İsyanın lideri olan Alexandre İpsilanti, 1819 yılında Ayvalıklı Hacı Atanas'a önemli bir mektup göndermiştir. Mektupta Ayvalık'ta Eteryä'ya katılanların sürekli artmasından duyulan memnuniyet dile getirilirken, üyelere isyan borusunun çalacağı zamanı beklemeleri tavsiye edilmiştir. Söz konusu mektuptan Hacı Atanas'ın, Eteryä'nın Ayvalık'taki temsilcisi Olduğu anlaşılmaktadır.³¹

Nihayetinde beklenen Yunan isyanı başlamış ve isyan sırasında adalar reayasına ait eşkıya tekneleri bir taraftan Anadolu sahillerine saldırırken diğer taraftan da Müslüman halkı katledip mallarını yağmalamışlar ve Rumları isyana teşvik etmişlerdir. Bu tahriklere kapılan Ayvalık ve Cunda Adası Rumları eşkıya ile birleşmek suretiyle Edremit taraflarına saldırıya

²⁷ Abdurrahman Bozkurt, "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı (1914-1915)", *OTAM*, 36 (2014): 15. Abdurrahman Bozkurt, "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri Ve Güvenlik Algısı 1914-1915," *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, no. 36 (2014); Michalēs L Rodas and Evdokia Veriopulu, *Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti: 1916'da Midilli'de Mülteci Olmak* (Belge Yayınları, 2011).

²⁸ Erim, a.g.e., 61; Taçalan, a.g.e., 61; Sanders'in başta Ayvalık olmak üzere Batı Anadolu'daki Rum varlığının oluşturduğu tehlikeyle ilgili yaptığı ayrıntılı açıklamalar için Bkz: Mihail Rodas, *Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti, 1916'da Midilli'de Mülteci Olmak*, (İstanbul: Belge Yayınları, 2011), 15-16.

²⁹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl* (Çev. E. B. Özbilen), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018), 198-199. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl* trans. Çev. E. B. Özbilen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018).

³⁰ Sonyel, a.g.e., 305.

³¹ Zeki Arıkan, "1821 Ayvalık İsyanı", *Belleten*, 52 (203), (1988): 587. Arıkan, "1821 Ayvalık İsyanı."; Besim Darkot, a.g.m., 78.

geçmişlerdir.³² Bu baskınlarda Rum reaya daimî surette eşkıya tarafından devlet aleyhine kışkırtılmıştır. Bazen de baskın yerine Rumların el altından tahrikini hazırlayacak mektuplar getirilerek dağıtılmıştır.³³ 1821 tarihli Yunan isyanında Ayvalık Rumları bir taraftan askeri alanda casusluk faaliyetinde bulunurken diğer taraftan da maddi olarak isyanı tüm varlıklarıyla desteklemişlerdir. Bu büyük başkaldırı sırasında Ayvalık sahillerine girmeyi başaran Yunan gemisi, aldığı istihbarat sayesinde civardaki iki Türk gemisini de batırmayı başarmıştır.³⁴ Ayvalık ve Cunda Adası isyanının pek küçük çapta bir hadise olmaması ve etrafa sirayet etmeden bir an evvel bastırılması için Denizli Voyvodası Tavaslı Osman Ağa'nın komutasında bir ordu gönderildiği gibi denizden bu orduyu top atışıyla desteklemek için de donanma gönderilmiştir. Cunda Adası Rumlarının direnmesi nedeniyle isyan hemen bastırılmamıştır. Ayvalık Rumları ise zahiren itaatkâr ve sadık gibi görünseler de aslında isyan öncesinde ve sırasında izbandut adı verilen eşkıya tekneleriyle haberleşmekteydiler.³⁵ Eşkıya tekneleriyle Ayvalık reayası arasında uzlaşma olduğundan bu sırada şehir içinde saklanmış olan Rumlar dahi Türk askerlerine saldırmaya başlamışlardır.³⁶ 1821 isyanından sonra dağılan yaklaşık 20.000 Ayvalık reayası Sultan II. Mahmut'un izniyle yeniden şehre dönmüştür. Fakat kentteki Rumların Yunan milliyetçiliği yanlısı tutumları ve casusluk çalışmaları bundan sonraki yıllarda da eksilmeksizin artarak devam etmiştir. Hatta şehirde "*Muhibb-i İttihad-ı Yunaniye*" adıyla bir dernek bile kurulmuştu. Ayvalık'ta yapılan kimi kayıklara Yunan bandırası çekilmesi devleti tedirgin ediyordu. Casus olmaları kuvvetle muhtemel olan bir takım din adamlarının ya da din adamı kisvesindeki bazı kişilerin Ayvalık'a gelip konuşmalar yaparak halkı Yunanistan'a meylettirme çabaları ise önemli bir sorun oluşturmuyordu.³⁷ 1821 Yunanistan olaylarının yanı sıra, Girit ayaklanması, Türk-Yunan savaşları ile Birinci ve İkinci Balkan Savaşları hep Ayvalık'tan desteklenmişti.³⁸ Dolayısıyla Türkler, ihanete uğrayacaklarını biliyorlardı ve Osmanlı sınırları içindeki Rumların ihanetinin kurbanları olmamak için önleyici tedbirler alıyorlardı. Hükümet, kendi sınırları dahilindeki Gayrimüslimlerin, savaş sırasında düşman devletlere bir cephe gerisi işlevi görecekleri kaygısı içerisindeydi.³⁹

Her ne kadar Anadolu Rumları, hassaten de Batı Anadolu Rumları arasındaki bu ayrılıkçı faaliyetlerin kökenini 1821 tarihli Mora isyanına kadar götürmek mümkünse de Balkan Savaşlarıyla özellikle de Venizelos'un iktidarıyla beraber Anadolu Rumlarının Yunan anakarasıyla birleşme arzusunda büyük bir artış ve coşkunun yaşandığı görülmektedir. Üstelik bu coşkuyu ayakta tutan yalan ve iftiraya dayalı Yunan propaganda mekanizması da var gücüyle çalışmıştır. Başta Yunan sefarethanesi olmak üzere Ayvalık, İzmir, Urla ve Konya gibi Rum nüfusun bulunduğu merkezlerin konsoloshaneleri tarafından düzenlenen raporlarda Rumlara Türkler tarafından mezalimde bulunduğu iddia edilmiş ve bu raporlar kitap haline getirilip Paris'te yayınlanarak kütüphanelere dağıtılmıştır.⁴⁰ Oysa bölgede silahlananlar Rumlardır. Ayvalık Rumları II. Meşrutiyetten hemen sonra silahlanmaya başlamışlardır. Bu günlerde Ayvalık'ta yaşanan bir olay, Ayvalık Rumlarının da silahlandığını ortaya çıkarmıştır. İki Rum ile Osmanlı askerleri arasındaki tartışmanın kısa sürede büyümesi ve olaya Rum ahalinin de katılması üzerine güvenliği sağlamak için Ayvalık'a asker sevk edilmiş ve Ayvalık'ta idare-i

³² Arıkan, a.g.m., 579; Mübahat Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *Türk-Yunan İlişkileri*, Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 135.

³³ Kütükoğlu, a.g.m., 136.

³⁴ Aka, a.g.e., 28.

³⁵ Kütükoğlu, a.g.m., 140-141; Arıkan, a.g.m., 589-590.

³⁶ Arıkan, a.g.m., 592.

³⁷ Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", 162.

³⁸ Parlak, a.g.e., 452.

³⁹ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 67. Fuat Dündar, *İttihat Ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*(İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

⁴⁰ Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014), 27. Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*(Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014).

örfiyye ilan edilmiştir. Soruşturma sonucunda Ayvalık'ta 2600 gra tüfeği ile 600 kıyye barut ele geçirilmiştir.⁴¹

3.2. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ayvalık Rumlarının Casusluk Faaliyetleri

Meşrutiyet'in ilanından sonra, Ayvalık yeniden Yunanlılık lehine siyasi faaliyetlere sahne olmuş, Balkan Savaşı ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı sırasında Ayvalık Rumlarının hareketleri hükümeti endişeye düşürmüştür.⁴² Dönemin tanıklarından ve Ayvalık Bölgesi Rumlarından olan Vasilius Kuçumitos'un anlattıkları durumu oldukça açık bir şekilde özetler mahiyettedir: "... Yer gök Türklerden karardı, karınca gibiydiler. Her ne kadar gizlemiş olsak da Balkan Savaşlarında Yunanistan'a yardım ettiğimiz ağızdan ağıza yayılmıştı. Bizden intikam almak istiyorlardı, tüfeğin önündeki hedeftik. Balkan Savaşları boyunca mücadeleyi desteklemek amacıyla altın dolusu testiler yollamış, üstünü de zeytin yağıyla örtmüştük..."⁴³

Daha bu tarihlerde kimi Yunanlı ve Osmanlı Rum'unun yabancı devletlerin hizmetine girerek onlara ajanlık yaptıkları bilinmektedir. Ayvalık ve çevresinde bilgi kaynağı olarak kullanılan casuslar, Osmanlı vatandaşı olan ve bölgeyi iyi bilen Rumlardır. İtilaf Devletleri, sahilleri kontrol altına almak, yaptıkları akınlarda başarı sağlayabilmek ve ileride yapacakları muhtemel bir çıkarma harekâtı için istihbarat bilgilerine ihtiyaç duymaktaydılar. Bu bilgileri genellikle ya uçaklarla yaptıkları keşiflerden ya da casusluk faaliyetlerinden elde ediyorlardı.⁴⁴ Nitekim Dahiliye Nezareti tarafından yayınlanan "*Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar*" isimli resmi yayında Ayvalık Rumlarının casusluğu hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: "*Seferberliğin tarihi ilanı olan 3 Ağustos sene 1914'te Karadeniz, Marmara ve Bahr-i Sefid sahilinde ve adalarında bulunan Rumlar hükümet-i metbuaları aleyhinde heman harekete başladılar, bir haldeki; bidayeten Bahr-i Sefid ve ve Bahr-i Siyah'da ve bi'lahare Marmara'daki düşman harp gemileri ile tahtelbahirlerine daima casusluk eder ve hatta bu gemilerin içindeki rehberleri, yalnız Rumlar teşkil eylerdi. ... Ayvalık'ta Marmara sahillerinde sakın Rumlar mütemadiyen vaziyet-i askeriye hakkında casuslukta bulundular.*"⁴⁵

⁴¹ Arıkan, a.g.m., 167.

⁴² Darkot, a.g.m., 78.

⁴³ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, *Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, (Derleyen ve Çeviren: Herkül Milas), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 41-43. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, ed. *Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014). Benzer anlatılara Batı Anadolu Bölgesi'nin pek çok yerinde rastlamak mümkündür. Yine Manisa Bölgesi Rumlarından olan Evripidu Lafazani'nin anlattıkları Rumların ihanetinin bir başka örneği şeklindedir: "... Beni iyi tanıyan bir Türk dostum vardı. Bu adam angaryanın ilk günü gelip beni bulmuştu. Beni tanımasın diye açtığım hendeğe gizlenmiştim. O ise beni tanıdı, "Eee Efendi, sende mi buradasın? dedi. Bense mümkün olduğunca sakın olmaya çalışarak: "Başka nerede olsaydım! Ben buranın insanı değil miyim? diye cevapladım. O zaman bana: "Bu yörenin insanı olduğunu kimse inkâr etmiyor. Ama siz alçak, şerefsiz, akılsız, zavallı insanlarsınız! Siz, sizler, köyde neyiniz eksikti? Kiliseniz vardı, papazınız vardı. Hiç kimse işinize karışıyor muydu? Size ne yaptık ki bize karşı silahlanıp, bizi öldürmek istediniz?" dedi. Biz de birçok şey yapmıştık. Şimdi bedelini ödüyorduk. Gönüllü olarak Yunan ordusuna katılmış, elimizden geldiğince orduya destek olmuştuk..." a.g.e., 47-49.

⁴⁴ Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, (Konya: 2007): 179. Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 21 (2007).

⁴⁵ *Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar*, Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından 6, (İstanbul: Matbaai Ahmet İhsan ve Şürekası, 1337) Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, *Türkiye'de Ermeni Ve Rumlar*, Neşriyatından, 6 (İstanbul: Matbaai Ahmet İhsan ve Şürekası, 1337)., 16; Bu hususta bir başka yayın olan ve Garp Cephesi Erkan-ı Harbiye İkinci Şubesi tarafından yayınlanan eserde ise Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanların ülkenin iç kesimlerine göç ettirilmelerinin nedenleri şu şekilde ifade edilmiştir: "Harp mıntakası ad edilen yerlerden, şimdiye kadar Hristiyan ahali arasında Yunanlılara casusluk edenler bulunmuş olması ve sahildeki karyelerimizdeki Rum tebaayı emellerine alet ederek ikide birde Yunan ordusunun idare ettiği eşkiyanın bu köylere girerek aşağıda isimleri zikredilen kadın, erkek birçok Müslümanları şehid ve evleri yakmaları, Hristiyan erkek tebaayı menatık-ı harbin gerisine göndermek mecburiyetini hasıl etmiştir." Bkz: *Orta Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Garp Cephesi Erkan-ı Harbiye İkinci Şubesi Neşriyatından, Cüz:4, İkinci Kısım, s.1.

Nitekim İzmir'deki İngiliz Viskonsolosu Henry D. Barnham'ın İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet'e 27 Ocak 1914 tarihinde gönderdiği yazıda belirttiğine göre, kendisini ziyaret eden Osmanlı Siyasi İşler Müdürü Charles Karabiber, Yeni İskele ve Ayvalık'taki İngiliz viskonsolosları olan Aleksarhis ile İliopulos adlı Rum şahısların görevlerinden alınarak yerlerine İngilizlerin atanmasını teklif etmiştir. Fakat viskonsolos, Lois Mallet'e şu cevabı vermiştir: “Bu bölgelerdeki askeri hareketler hakkında bilgi sağlamak için bu şahıslardan yararlanmak zorundayım.” Bu durum Osmanlı uyruklu Rumların İngilizler adına casusluk yaparak askeri konularda bilgiler sağladıkları anlamına geliyordu.⁴⁶ İncelediğimiz dönemde Ayvalık, Bergama ve Dikili gibi yerleşim merkezlerinin Midilli Adası'yla oldukça sıkı bir münasebette bulundukları görülmektedir. Antik çağlarda Midilli'nin tarımsal hinterlandında bulunan Ayvalık, Midilli'nin kıyısı olarak da bilinmekteydi.⁴⁷ Ada ile söz konusu yerleşim merkezleri arasında balıkçılık, ticaret ve benzeri amaçlarla gidip gelen kayıklar, casusluk hareketlerinde haberleşmeyi temin etmişlerdir. Ayrıca savaş öncesinde Yunan torpidoları, savaşın başlamasıyla beraber ise Yunan torpidolarına ek olarak İtilaf Devletleri torpidoları ve savaş gemilerinin de Osmanlı sahillerini gözetleyerek casusluk çalışmalarına iştirak ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim İzmir vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Mayıs 1914 tarihli belgede açıklandığına göre bu faaliyetlerin henüz savaş başlamadan önce söz konusu yerleşim merkezlerinde sıklaşmaya başladığı görülmektedir. Bahsi geçen tarihte Midilli sahillerinden Ayazmend nahiyesinin Çayağzı sahiline gelen kayıkların tespit edildiği ve geceleri iki torpidonun projektörler ile mütemediyen sahili tarassut etmekte olduğu valilik tarafından bildirilmiştir. Üstelik bu faaliyetlerin sadece söz konusu yerleşim birimleriyle sınırlı kalmadığı, Midilli ile Sakız ve Sisam Adaları arasında da mütemediyen devam ettiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen adalar, Rum nüfusun yoğunluğu ve Osmanlı aleyhtarı faaliyetlerin merkezi olmaları ile dikkat çekmektedirler.⁴⁸ Örneğin Batı Anadolu'da Yunan milliyetçiliğinin merkezi haline gelen Ayvalık'tan Midilli'ye geçen Rum fedaileri Yunan askerleri ile iş birliği içerisinde Müslüman ahaliye zulmetmişlerdir.⁴⁹ Ayvalık Rumlarının bir baskı veya problemle karşılaşmaları durumunda ilk kaçtıkları yer Midilli Ada'sı olmuştur. Yunan yazar Kapses “*Yitirilmiş Vatanlar*” isimli kitabında, Ayvalık Rumlarının 1914 tehciri sırasında da genç erkeklerin hemen hepsinin Ayvalık'tan Midilli Adası'na kaçtıklarını ifade etmiştir.⁵⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Ayvalık ahalisinden pek çok kimse Midilli Adası'na hicret ederek burada ikamet etmeye başlamış ve gönüllü olarak İngiliz ordusuna kaydolmuşlardır. Bunlar bölgeyi bilen insanlar olarak muhbirlik ve casusluk faaliyetlerinin yanı sıra İtilaf Devletleri adına kılavuz olarak da görev yapmışlardır.⁵¹ Örneğin Karesi mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda belirtildiğine göre; Ayvalık'ın Orta Pinai mahallesinde ikamet eden ve mekteb-i iptidai muallimi olarak görev yapan Yorgi Yakomi isimli şahıs, üzerinde Midilli'de yayınlanan “*Lazovski*” gazetesi ve bir mektup ile yakalanarak İzmir Divanı Harb-i Örfi'sine gönderilmiştir. Söz konusu Rumca gazetenin dikkatleri çeken içeriğinin yanı sıra, Yorgi'ye Midilli'deki kardeşi Apostol tarafından gönderilen mektubun içeriği de

⁴⁶ Sonyel, a.g.e., 330.

⁴⁷ Ergi, a.g.b., 558. Midilli ile karşısında yer alan Anadolu kıyıları, 1922 yılına kadar bir bütünün parçaları gibi aynı coğrafi alanı oluştuyordu. Bu alan yaklaşık olarak Marmara Denizi'ndeki Kapıdağ Yarımadası'ndan başlayıp Gediz Nehri ağzına kadar uzanan yaklaşık 100 km. karasal derinliğe sahip Anadolu kıyıları ile karşısındaki Midilli, Tenedos ve ayrıca Ayvalık açıklarındaki çok sayıda küçük adadan oluşan Cunda arasındaki bir bölgeydi. Midilli her zaman bu bölgenin merkezi konumundaydı ve çok eski zamanlardan beri bütün bölgenin en önemli ithalat ve ihracat limanı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bruneau, a.g.e., 268.

⁴⁸ BOA. DH. ŞFR., 426/68, R.29.02.1330/M.12 Mayıs 1914; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Kalem (DH. EUM. VRK), 12/57, Lef: 1,3, H. 03.07.1332/M. Mayıs 1914.

⁴⁹ Efiloğlu, a.g.e., 34.

⁵⁰ Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2002), 57. Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2002).

⁵¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube (DH. EUM. 3.Şb.) 5/19, H. 14.06.1333/M. 29 Nisan 1915.

dikkat çekicidir. Zira bahsi geçen mektupta: "... Bir şerefli gün olacaktır ki Anadolu'ya ansızın geleceğiz fakat sabır lazımdır..." şeklinde ifadelerin bulunduğu görülmektedir.⁵² Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle özellikle de Çanakkale Savaşlarının başlamasıyla birlikte Çanakkale ve Ayvalık çevresindeki Rumlar, bu niyetlerini gizleme ihtiyacı hissetmeksizin İtilaf Devletleri adına casusluk ve iş birliği yaparak devletin güvenliğini zaafa uğratmışlardır.⁵³ Örneğin 29 Kasım 1914 tarihinde Balıkesir Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgede yer alan bilgilere göre; Ayvalık postanesinde, Petro Yorgi tarafından yazılan bir mektup ele geçirilmişti. Söz konusu mektupta; Maniher tüfeklerinin satın alınması için para alındığı, Ayvalık'a yapacakları çıkarmanın ne suretle yapılacağı hakkında Despot Protestan Raşla ile müzakere edilmesi ve Ayvalık'ın yakında Yunanistan olacağı gibi birtakım hususlara yer veriliyordu.⁵⁴ 4 Aralık 1914 tarihinde mutasarrıflıktan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda ise; Ayvalıklı Apostodi ile Terma Fraci adına posta ile gelen bir mektupta; Anadolu sahiline çıkmak üzere adalara 1.800 kişilik bir çetenin geldiğinden, diğer çetelerin de gelmesiyle hareket icrasına başlanılacağından bahsediliyordu.⁵⁵

Arşiv belgelerinde yer alan bilgilerden öğrendiğimize göre Ayvalık Rumları, sadece Midilli ve civar Ege adalarına değil Yunanistan'a hatta Girit Adası'na bile hicret etmişlerdir. Nitekim İzmir polis komiserlerinden İbrahim Efendi'ye Girit'teki biraderinden gelen 21 Şubat 1915 tarihli bir mektupta, meşhur çete reislerinden Resmolu kaptan Piyori ile İsfakiyeli kaptan Mihail Neraci'nin yanlarında 150'şer kişi olduğu halde Edremit sahillerine çıkacakları ve Ayvalık'tan hicret eden bazı Rumların da birlikte gelerek bunlara kılavuzluk edecekleri bildirilmiştir.⁵⁶

Yine 31 Temmuz 1915 tarihinde Karesi mutasarrıfı Ahmet Mithat Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda belirtildiğine göre, Ayvalık sahiline bir kayıkla yanaşan fakat çıkan çatışma neticesinde beraberinde bulundurduğu torbayı bırakarak kaçmak zorunda kalan bir şahsın torbası incelendiğinde; Midilli'de yayınlanan "*Salbis gazetesi*" ile Midilli'ye hicret eden Rumların Ayvalık'taki akrabalarına yazdıkları çok sayıda mektuba rastlanılmıştır. Ele geçirilen eşyaların mahiyetinden bunların casusluk ve propaganda amaçlı kullanılacakları açıkça anlaşılmaktadır. Zikredilen gazetenin haberine göre; Türkler, Almanya ve Avusturya'nın sükûnet tavsiye eden açıklamalarına rağmen Marmara havzasındaki Rumları sürgün etmeye devam etmektedirler. Yine aynı gazeteye göre, Midilli Adası'nın Bera mevkiinde bulunan 13 İngiliz nakliye gemisi Edremit, Ayvalık ve Burhaniye sahillerine asker çıkaracaklardır. Gazete tüm bu sorunların Yunan meclis-i mebusanının kuruluş günü olan 3 Ağustos tarihinde halledebileceğini haber vermektedir. Midilli'ye hicret eden Rumlar da Ayvalık'taki akrabalarına yazdıkları mektuplarda aynı tarihe işaret ederek hazırlıklı olmalarını, belirtilen tarihte Ayvalık'a döneceklerini haber vermişlerdir.⁵⁷ Fakat alınan tüm ciddi tedbirlere rağmen Ayvalık Rumlarının Midilli Adası ile olan irtibatlarına son vermek bir türlü mümkün olamamıştır.

Osmanlı Devleti, kendi tabiiyeti altında bulunan unsurlar arasında herhangi bir ayırım yapmamış hatta bu unsurları devletin stratejik bakımdan önemli gördüğü konum ve mevkilerde görevlendirerek onlara duyduğu güveni göstermiştir. Hal böyle olmakla beraber Rumlar, açıkça bir ihanet sürecinin içerisine girmişlerdir. Örneğin Atina sefiri Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'in 20 Ağustos 1915 tarihinde, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda belirttiğine göre; Osmanlı donanmasına tahsis edilen Marmara römorkörü makinisti Yorgi, donanmanın durumu ve harekâtı ile düşman denizaltıları hakkında alınan tedbirleri düşmana haber vererek casusluk faaliyetinde bulunduğu gibi, yine benzer şekilde hayli seneden beri "*Dersaadet*" ve "*Mesajeri*

⁵² BOA. DH. EUM. 3.Şb., 3/9, H. 17.01.1333/M. 5 Aralık 1914.

⁵³ Taçalan, a.g.e., 59.

⁵⁴ BOA. DH. ŞFR., 451/30, R. 16.09.1330/M.29 Kasım 1914.

⁵⁵ BOA. DH. ŞFR., 451/130, R. 21.09.1330/M.4 Aralık 1914.

⁵⁶ BOA. DH. ŞFR., 463/76, R.18.12.1330/M.3 Mart 1915.

⁵⁷ BOA. DH. EUM. 3.Şb., 7/50, H. 20.09.1333/M. 1 Ağustos 1915; BOA. DH. ŞFR., 481/127, R.18.Temmuz 1331/M.31 Temmuz 1915.

Maritim" kumpanyaları vapurlarına kılavuzluk eden Manoli isimli şahıs, Osmanlı devletinin savaşa girmesiyle birlikte İtilaf Devletleri lehine casusluk yapmaya başlamıştır.⁵⁸ Düşman devletlerin, Çanakkale cephesinin en ateşli zamanlarında Osmanlı Devleti'nin en mahrem yerlerine sızarak casusluk çalışmalarını artırdıkları görülmektedir. Benzer şekilde, 1915 tarihli bir belgede kaydedildiğine göre, aslen Ayvalıklı olup, Midilli'de ikamet etmekte olan Nikola Eydi Papilis'in öncülüğünde Ayvalık sahillerine çıkarılmak üzere Rum muhacirlerinden bir çete oluşturulduğu, bunların Midilli'de bulunan yelkenli gemilerle Ayvalık önüne kadar giderek limandaki Rum kayıkları vasıtasıyla haberleşmeyi sağladıkları ve Ayvalık'ın Rum köylerinde gizlenerek köylüyü silahlandıracakları bildirilmiştir.⁵⁹

2 Eylül 1915 tarihinde yine Balıkesir mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka belgede yer alan bilgilere göre; Yunda (Cunda) ve Mirgos Adaları civarında dolaşan İngilizlerle münasebette bulundukları ve casusluk yaptıkları hususunda haklarında ihbarda bulunulan Yunda (Cunda) ahalisinden Yani, Apostol, Dimitri ve Efyadis tutuklanarak gözetim altına alınmışlar fakat delil yetersizliğinden dolayı Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilmeleri mümkün olamamıştır. Bu duruma adeta isyan eden Ayvalık Kaymakamı, casusluk eden Rumlar, Yunda (Cunda) Adası'nda bulundukça casusluğun önünün alınamayacağını belirterek bunların ülkenin iç kesimlerine sevk edilmelerini tavsiye etmiştir.⁶⁰ Yine Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Kala-i Sultaniye mutasarrıflığına gönderilen 22 Aralık 1915 tarihli belgeden öğrendiğimize göre, Çanakkale'de ikamet etmekte olan Mariyus Gabelli'nin sürekli olarak Atina'ya gidip geldiği ve casusluk yaptığı bildirilmiş, Gabelli hakkında tahkikat yapılması istenilmiştir.⁶¹

Rumların devletin varlığına kastederek açıktan bir ihanet sürecine girmeleri, kendi güvenliğini sağlamak zorunda olan devletin birtakım tedbirler almasına neden olmuş, Ayvalık ve Çanakkale örneklerinde de olduğu gibi stratejik yerlerde bulunan Rumlar, doğrudan bir tehdit ve tehlike oluşturmayacakları Ege adalarına ve iç bölgelere sevk edilmişlerdir. 1914 yılının mayıs ayında başlatılan tehcir hadisesi Ayvalık kasabasında bütünüyle uygulanmamış kısmi olarak yaşanmıştır.⁶² İzmir Bölgesi'nde yer alan Arapderesi belirleyici bir hat olarak kabul edilmiş, bu hattın kuzeyinde kalan Ayvalık ve Yunda (Cunda/Ali Bey) Adası Rumları bu göçten muaf tutulmuşlardır. Arapderesi denilen mevkiinin güneyinde bulunan Rumlar ise Balıkesir, Sındırgı, Kepsut ve Susurluk gibi Türklerin çoğunlukta bulunduğu yerleşim yerlerine sevk edilmişlerdir.⁶³ Yunan Yazar Nakracas, 1914 yılında Ayvalık'ta kısmi olarak uygulanan bu nakil hadisesini; Çanakkale cephesinde savaşan Osmanlı ordularının emniyeti için alınan güvenlik tedbirleri kapsamında ele alınması gerektiğini belirtmektedir.⁶⁴ Nakracas bu tespitinde oldukça haklıdır. Çünkü gerçekten de bir varlık yokluk mücadelesi olan Çanakkale Savaşları sırasında, buraya oldukça yakın bir coğrafi konumu olan Ayvalık'ta Rumların casusluk faaliyetlerinin önlenememesi tahliye edilmelerini zorunlu hale getirmiştir. Ancak Osmanlı vatandaşı olan her Rum'un bu kanaati paylaştığını söyleyemeyiz. Örneğin Cihan Harbi sırasında Osmanlı Meclisi'nde Aydın mebusu olan Emmanuil Emmanuilidis bu düşünceye katılmaz. Ona

⁵⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Siyasi (BOA. HR. SYS)*, 2266/42, M.20.08.1915.

⁵⁹ BOA. DH. ŞFR., 55/81, H.07.10.1333/M.18 Ağustos 1915.

⁶⁰ BOA. DH. ŞFR., 487/4, R. 20.06.1331/M.2 Eylül 1915.

⁶¹ BOA. DH. ŞFR., 59/70, H. 14.02.1334/M.22 Aralık 1915.

⁶² Bayram Bayraktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014), 32. Bayram Bayraktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014).

⁶³ Taçalan, a.g.e., 61.

⁶⁴ Nakracas, a.g.e., 113.

göre sadece Ayvalık'ta değil tüm sahil bölgelerindeki Rumların tahliyesi Çanakkale cephesinde sözde casusluk faaliyetleri bahane edilerek gerçekleştirilmiştir.⁶⁵

Ayvalık Rumlarına güven duyulmaması nedeniyle İttihat ve Terakki yönetimi, Ayvalık sahillerine giriş çıkışları sıkı bir şekilde gözetim altında tutmaya çalıştığı gibi, casusluk şüphesi bulunanları ve zararlı kişileri iç kesimlere Karesi sancağı merkezine uzaklaştırmış, asker kaçaklarını ve eşkıyaları yakalamak için çok sık aramalar yapmıştır. Almış olduğu bu ve benzeri tedbirlerle hükümet, kentteki Rumları ancak 1915 yılının ortalarına kadar kontrol altında tutabilmeyi başarmıştır.⁶⁶ Ayvalık ile adalar ve İzmir arasında gerçekleştirilen casusluk faaliyetlerinde kayıkçıların önemli bir rol oynadıkları görülmekte olup, bu çalışmalar özellikle Ayvalık-Midilli Adası arasında daha da yoğunluk kazanmıştır. Onların oluşturduğu haberleşme ve casusluk ağının etkisi bilhassa 1915 yılında gerçekleşen büyük Ayvalık isyanında kendisini göstermiştir. Bu şartlar altında Ayvalıklı Rumların casusluk faaliyetlerinde bulunmalarından ve ihanet sürecine girmelerinden daha doğal ne olabilirdi? Liman Paşa'nın ne kadar haklı olduğu Çanakkale Savaşları başlayınca daha iyi anlaşılacaktır. Esasen tam anlamıyla gerçekleşmemesine rağmen 1914 Rum tehcirinin ne kadar gerekli olduğu sadece bir yıl sonra gayet iyi görülecektir. Nitekim 1914 tehciri sırasında Arapderesi mevkiinin kuzeyinde yer alan Ayvalık ve Cunda (Ali Bey) Adası Rumlarının göç hareketinin dışında tutulması Türklere pahalıya mal olmuş, Çanakkale Savaşları'nın en şiddetli zamanlarında Cunda Adası Rumları ayaklanarak Osmanlı ordusunu arkadan vurmaya çalışmışlardır.

XX. Yüzyıl başlarında 10.000 kadar Rum'un yaşadığı Cunda Adası, bağımsız bir metropolitlik merkezi konumundadır. Ayvalık'ın 3 km güneybatısındaki Yeniçarohori (Küçükköy, Sarımsaklı) ise çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan 3.000 Rum'un yaşadığı zengin bir yerleşimdir.⁶⁷ Yunan tarihçi Yorgo Sakkaris, Yunda (Alibey) Adası'nda başlayan ayaklanma hakkında şunları anlatmaktadır:⁶⁸ “Yunda halkı, diğer adalardan gelen gönüllü çeteleri de davet ederek Yunda Adası'nda bir isyan başlattılar. Adadaki Türkleri uzaklaştıracaklardı. 22 Kasım 1915 tarihinde Yunanlılarla gönüllüler, Türklerle şiddetli bir müsademeye tutuştular. Fakat Ayvalık'tan gelen askerlerle güçlenen Türkler üstün geldiler. Piskopos ve halkın birçoğu İngiliz ve Yunan gemilerine sığındılar, hayatlarını kurtardılar. Halk Ayvalık'a nakledildi. Böylece bu halis Yunan memleketi tamamen boşalmış oldu.” İsyanın hazırlıklarının aylar öncesinden başladığı görülmektedir. Nitekim Ayvalık Kaymakamlığı'ndan bildirildiğine göre, Midilli'ye hicret eden Ayvalıklı Rumlardan İngiliz ordusuna gönüllü olarak katılan yedi yüz elli kişinin Limni Adası'na sevk edildiği ve bunların bir çıkarma hazırlığı içerisinde bulundukları 1915 yılının nisan ayında haber veriliyordu.⁶⁹

Alınan tüm tedbirlere rağmen Ayvalık Rumlarının Midilli Adası ile olan münasebetlerini kesmek mümkün olamamıştır. İtilaf Devletleri'nin elinde bulunan adalarla sadece kayıklar vasıtasıyla değil diğer teknik araçlarla da haberleşmeye devam edilmiştir.⁷⁰ Bir taraftan Midilli'deki göçmen Rumlar tarafından yapılan propagandalarda Ayvalık'ın mutlak surette Yunanistan'a bağlanacağı ifade edilirken, diğer taraftan da buradaki Rumlar toplu bir şekilde isyan etmeleri için sürekli olarak kışkırtılmışlardır. Nihayet 5 Aralık 1915 tarihinde Midilli'den

⁶⁵ “Savaşın başlamasından sonra, başarısız Çanakkale çıkartması yüzünden, daha iyi ve elle tutulur bir bahane bulundu. Sahil bölgelerde İtilaf Kuvvetleri lehine casusluk yaptıkları gerekçesiyle ve memleketin selameti için Rumlar kıyılarından uzaklaştırıldı. ... Hükümetin fikrine göre sebep; Türk ordusu bu yabancı toplulukların ve dış düşmanların arasında iki ateş arasında kalmaması idi. ...” Ayrıntılı bilgi için Bkz: Emmanuil Emmanuilidis, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, (Çev: Niko Çanakçıoğlu), (İstanbul: Belge Yayınları, 2014), 153.Emmanuil Emmanuilidis, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, trans. Niko Çanakçıoğlu(İstanbul: Belge Yayınları, 2014).

⁶⁶ Ahmet Efilöğlu, “Ayvalık Rumlarının Tehciri”, *History Studies International Journal of History*, Volume 12/3, (2020): 736. Ahmet Efilöğlu, “Ayvalık Rumlarının Tehciri,” *History Studies: ernational Journal of History* 12, no. 3 (2020).

⁶⁷ Çokona, a.g.e., 143-144.

⁶⁸ Erim, a.g.e., 61.

⁶⁹ BOA. DH. EUM. 3.Şb., 5/19, H. 14.06.1333/M. 29 Nisan 1915.

⁷⁰ Sanders, a.g.e., 198.

gelen Rumlarla birleşen Cunda (Yunda/Ali Bey) Adası Rumları, Çanakkale Savaşları'nın en ateşli döneminde, Türk ordusunu arkadan vurmak için ayaklanmışlardır. Çarpışmalarla adadaki Osmanlı askerlerinin çekilmesini sağlayarak resmi binaları yağmaladıktan sonra üç yüz beş isyancı hane yeniden Midilli Adası'na kaçmışlardır.⁷¹ Cunda Adası halkı önce Ayvalık'a daha sonra Ayvalık Rumlarının büyük çoğunluğuyla birlikte, Anadolu'nun içlerine gönderilmişlerdir. Böylelikle Arapderesi kuzeyindeki bölge de geniş ölçüde Rumlardan tahliye edilmiştir.⁷² Bu bağlamda Atina Sefiri Galip Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgraf, Ayvalık merkezli casusluk ağının kapsam ve detaylarının göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre; Ayvalık'ta emlakı bulunan Yunan mebuslarından Trikopî, yine Ayvalık'ta ikamet eden kayınbiraderi vasıtasıyla İstanbul, İzmir ve sair yerlere tüccar sıfatıyla adamlar sevk ederek casusluk faaliyetinde bulunmaktaydı. Ayrıca İstanbul'dan gelen ve Atina Rusya Sefaretine mensup olan bir Rum casusun aracılığıyla camii şerif ve kilise kapılarına güya gizli bir cemiyet tarafından hazırlanmış imajı veren harp aleyhtarı beyannameler bıraktırıyordu ve Midilli Adası'ndaki Fransız uçakları için kilitli bombalar gönderiyordu.⁷³

Balıkesir Mutasarrıfı Kemal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgraftan öğrendiğimize göre, 1916 yılının eylül ayında Çıplak Adası'na yapılan baskın neticesinde elde edilen evraklardan Ayvalık'ta bir casus komitesinin olduğu tespit edilmiştir. Gelişmeler üzerine Ayvalık Mıntika Kumandanlığı tarafından derhal takibata başlanılarak Ayvalık'ta ikamet eden şüpheli ve tehlikeli kimselerin evlerinde aramalar yapılması ve yapılan aramalar neticesinde hanelerinde zararlı evraklar ele geçirilen şahısların bu evraklarla beraber İzmir Divan-ı Harb-i Örfîsi'ne sevk edilmeleri emredilmiştir. Ayrıca On yedinci Kolordu Kumandanlığı tarafından verilen emirle casusların ortaya çıkarılması sürecinde yerel yönetimin de yardımcı olması talep edilmiştir. Ayvalık'taki casusluk teşkilatının başında bulunduğu tespit edilen Ayvalık Rum Metropoliti Grigoryadis Efendi'nin ise şimdilik İzmir'e sevk edilmesine karar verilmiştir.⁷⁴ Askeri makamlardan gelen haberler, casusluğun Ayvalık ve çevresinde çok yaygın ve kapsamlı bir şekilde icra edildiğini gösteriyordu.

Örneğin 17. Kolordu Kumandanlığı, Ayvalık'ta Dimitri adında bir Rum'un ceketinin cebinde bulunan pusuladan ve Dimitri'nin kendi ifadelerinden firari birkaç kişiyle düşmana hizmet etmek amacıyla görüşüğünü bildirmekteydi. Yine Dimitri'nin üzerinden çıkan bir mektupta, İtilaf donanmasının Küçük Asya sahillerine saldıracağı yönünde bilgiler bulunmakta olup, bu mektuptan Venizelos birliklerinin kısa süre içerisinde Osmanlı sahillerine taarruz edeceği anlaşıyordu.⁷⁵ Bu bilgileri destekleyen başka örneklerde mevcuttu. Osmanlı ordusundan kaçan firari Rumlar, Ayvalık'ta meydana gelen casusluk hadiselerinde bizzat rol oynamaktaydılar. Örneğin asker kaçaklarından olan Manola isimdeki bir Rum'un evinde yapılan aramalarda paltosunun cebinde ele geçirilen Rumca bir varakada; İtilaf donanmasının Küçük Asya sahiline çıkarma yapmak için emir aldığı ve Antalya'dan İstanköy'e kadar uzanan Anadolu sahillerine bir çıkarma harekâtı yapılacağından söz ediliyordu.⁷⁶ Üstelik Ayvalık'ta Osmanlı Devleti'nin yaşadığı her türlü iç ve dış sorun karşısında her an isyan etmeye hazır bir Rum topluluğu bulunmaktaydı. Tüm bu gelişmeler Ayvalık Bölgesi'ndeki Rumların tehciri meselesinin bir kez daha gündeme gelmesine neden olmuştur. 1917 yılında böyle bir kararın bir kez daha alınmasında; casusluk teşkilatının 5. Ordu Kumandanlığı tarafından ortaya çıkarılması, 1916 yılının ekim ayında Çıplak Adası'na gerçekleştirilen baskında casuslukla ilgili evrakların

⁷¹ Efiloğlu, a.g.e., 251-252; Erim, a.g.e., 61.

⁷² Taçalan, a.g.e., 62.

⁷³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH. EUM. 5.Şb.)*, 23/32, H. 24.06.1334/M. 28 Nisan 1916.

⁷⁴ BOA. DH. ŞFR., 534/43, R. 21.07.1332/M.4 Ekim 1916.

⁷⁵ Abdullah Lülecî, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)", (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2014), 85. Abdullah Lülecî, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)" (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi (Turkey), 2014).

⁷⁶ BOA. DH. ŞFR., 545/27, R.26.11.1332/M.8 Şubat 1917.

ele geçirilmesi ve alınan istihbaratlar neticesinde İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı sahillerine asker çıkarılacağı gibi birtakım gelişmeler etkili olmuş ve 1914 tehcirinden farklı olarak Ayvalık'ın tamamen boşaltılmasına karar verilmiştir. Casusluk faaliyetlerini önlemeye yönelik tehcir hadisesi, Ayvalık kazasında 1917 yılında bir kez daha yaşanmıştır. Dönemin tanıklarından Arnold Joseph Toynbee'ye göre, 1916-1918 senelerinde gerçekleştirilen tehcirler tümüyle hasmane deniz faaliyetlerinin görüldüğü bölgelerle sınırlı kalmış izlenimi vermektedir. Toynbee, Batı Anadolu'da yaşamakta olan Rumların, ateşli birer Venizelos yanlısı oldukları şüphesi yanı sıra bir de bu kişilerin gerçekten de Müttefik donanması adına istihbarat faaliyetlerinde bulunduklarını, daha sonraları Ayvalık'ta bulunduğu sıralarda Ayvalıklı Rumların bu durumu kendisine rahatça ifade ettiklerini belirtmektedir.⁷⁷

Buna rağmen Emmanuil Emmanuilidis, yukarıda da bahsi geçtiği üzere bu görüşe katılmamakta, bir taraf olarak hareket etmekte ve ona göre bir iddiadan ibaret olan casusluğun bahane olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Bu hususla ilgili olarak Emmanuilidis, 1917 yılında Ayvalık'tan gerçekleştirilen Rum göçü hakkında şunları söylemektedir: “Suçlamaların temeli her zamanki gibi, tartışmasız iddialara göre casusluk ve bu konuda güya suçlu bulunan çok sayıda insanların olmasıydı. Böylece daima zenginliğiyle, çalışkanlığıyla, eğitim ve uygarlığıyla takdir edilen, yirmi üç bin kişilik Rum şehrinin boşaltılması emri verildi. ... Halk çıplak ve aç, Anadolu'nun içlerine gönderildi ve Ayvalık şehri çete, hırsız, jandarma ve askerlerce yağmalandı...”⁷⁸ Ayvalık Rumlarının casusluk faaliyetlerinin açıkça ortaya çıkması ve bunlar arasında casusluğun fevkalade surette çoğalması üzerine nasihat edilmek, korkutulmak ve şüphelileri tutuklanmak gibi birtakım tedbirlerle ıslahlarına çalışılmış ise de bu çabalardan bir sonuç alınamamıştır. Bu durumun bir düşman taarruzu meydana geldiği taktirde şehrin Midilli Adası'na yakınlığından dolayı memleket savunması bakımından büyük bir tehlike oluşturacağı açıktır. Kentin Rumlardan tamamen tahliye edilmesi artık kaçınılmazdı. Dahiliye Nezareti tarafından yayınlanan “Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar” isimli resmi yayında bu hususla ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir: “...Ayvalık'ta Marmara sahillerinde sakin Rumlar mütemadiyen vaziyet askeriye hakkında casuslukta bulundular. Tabii sıfatıyla katiyen gayr-i kabil-i telif bulunan bu hallerinden dolayı bidayeten tedabir-i mukteziye ittihaz ve kendilerine nesayih-i lazime ifa olundu. Ve yerlerinden kaldırılıp içerilere nakline lüzum görülmedi. Fakat bu tarz-ı hareket dahi tesirsiz kalınca hükümet bu kabil sevahildeki Rumları az muzır olabilecekleri menatika nakletti.”⁷⁹ Düşmanın her an Ayvalık'a çıkarma yapması beklenildiğinden ordunun iki ateş arasında kalmasına fırsat vermemek için kentin tahliye edilmesine Beşinci Ordu Kumandanlığınca karar verilmiştir. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Sadaret makamına gönderilen yazıda belirtildiğine göre 5. Ordu'nun böyle bir karara varmasında Ayvalık Rumları göç ettirilmeden casusluğun önlenemeyeceği kanaatinin kuvvetli bir şekilde hasıl olması etkili olmuştur.⁸⁰ Casusluk ve ihanet endişesinden dolayı 1914 yılında gerçekleşen kısmi göç hadisesinden sonra Ayvalık'ta 1917 yılının mart ayında toplu bir göç hadisesinin yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda 1917

⁷⁷ Toynbee, a.g.e., 167-168.

⁷⁸ Emmanuilidis, a.g.e., 162.

⁷⁹ Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, 16.

⁸⁰ BOA. BEO., 4471/335292, H.03.08.1335/M.25 Mayıs 1917. “Adalar Denizi sahilinde ve Midilli karşısında bulunan Karesi Livasına tabi Ayvalık kasabasının vaziyet-i coğrafiyesi ve kasabanın karşısında ve sahile pek yakın bulunan adacıkların Balkan Harbi'nden beri Rum eşkiyasının taht-ı işgalinde bulunması dolayısıyla casusluğun men'i zımında ittihaz edile gelmiş bulunan tedabire rağmen bir semere hasıl olamıyarak son zamanlarda casusluk calib-i endişe bir nispet iktisap eylemiş ve Rum ahali dahile celp edilmedikçe casusluğun önü alınamayacağı hususunda hasıl olan kanaat üzerine kasabanın tahliyesi Beşinci Ordu Kumandanlığınca karargir olarak keyfiyet Başkumandanlık Vekalet-i Celilesinin 26 Mart 1333 tarihli ve 1117 numaralı tezkeresiyle bildirilmiş olmakla emr-i tahliye nezaret etmek üzere İskan ve Muhacirin Müdür-ü Umumisi Hamdi Bey'in Riyaseti tahtında teşkil ve mahalline i'zam kılınan komisyondan...”

yılı içerisinde Ayvalık Rumlarının dörtte biri Hüdavendigâr vilayetine, dörtte biri Aydın vilayetine geri kalan bölümü ise Havran-Bergama hattının doğusuna göç ettirilmiştir.⁸¹

21 Kasım 1918 tarihli “*Moniteur Oriental*” Gazetesi, “*Ayvalık tehciri*” ve bununla ilgili General Liman von Sanders’in sorumluluğunu⁸² işleyen bir haber yayınlamıştır. Bu habere dayalı olarak Liman Paşa, Osmanlı Harbiye Nezareti’ne gönderdiği bir yazıda kendini savunma gereği duymuştur. Sanders, Almanca olarak gönderilen ve aslına uygun olarak Türkçeye çevrilen bu mektubunda, Osmanlı Devleti açısından yapılması zorunlu olarak görülen tehcir uygulamalarıyla ilgili olarak şu bilgileri paylaşmıştır: “*Türkiye’deki bu Levantenlerin karakterine karşı bizler neden hiç sempati duymayız, bunu herkes anlar. Çeşitli yollar ve din adamları vasıtasıyla verdiğimiz çeşitli nasihat ve tembihlere rağmen, 1916 yılı boyunca sahil bölgemizdeki Rumların casusluğu devam etti. İtilaf Devletleri elinde bulunan adalarla sadece kayıklar vasıtasıyla değil, diğer teknik araçlarla da muhabere ediliyordu... Silahlanmış Rum çetelerine karşı 18 Eylül’de Ayvalık’ın batısındaki Gimonisi Adası’na bir baskın yapıldı. Burada ele geçirilen pek çok şey arasında casuslukla ilgili faaliyetler hakkında bilgi veren evraklar da vardı...*”⁸³. Ayvalık Rumlarının iç bölgelere nakledilmelerinde bahsedilenlerin haricinde daha pek çok neden bulunmaktaydı. Çeşitli demeklerin çalışmaları sonucu toplanan yardımlar deniz vasıtalarıyla papazlar aracılığıyla Yunanistan’a gönderildiği gibi kendilerini Yunanistan’ın bir parçası gibi gören ve onunla birleşmek isteyen Rumlar devamlı surette Yunanistan’a bilgi sızdırıyorlardı.⁸⁴ Michael Llewellyn Smith’e göre; Türkler açısından bakıldığında bu sürgünler, askeri bir önlem olmasının yanı sıra bir zorunluluk arz etmekte olup, kıyıların mutlak surette Yunan halkından temizlenmesi gerekiyordu. Türklerin bu görüşlerinin hakikati ortaya koyduğunu ifade eden Smith, Batı Anadolu’daki Yunan ve Rumların Birinci Dünya Savaşı boyunca İtilaf Devletleri adına casusluk yapmaktan geri durmadıklarını belirtmiştir.⁸⁵ Bu bağlamda kiliselerden demiryollarına varana değin hemen her noktada görülen şebekenin dağıtılması gereği askeri bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir.⁸⁶ Fakat 1917 tehciri, Yunanistan ve Osmanlı Rumları tarafından böyle görülmemiştir. Ayvalık tehciri bir vaka ve tahrip unsuru olarak nitelendirilmiştir. Nitekim 23 Kasım 1918 tarihinde bir başka Rum Mebus Yanko Kovenoglu ve arkadaşları tarafından Meclis-i Mebusan başkanlığına verilen takirde Talat Paşa’nın bu tehciri Liman Paşa’nın isteği üzerine gerçekleştirdiğini söylemişler hatta casusluğu açık bir şekilde ispat edilen Ayvalık Rum Metropolit Grigoryadis’in Liman von Sanders hakkında ithamlarda bulunduğu için altı aydır İzmir Divan-ı Harbinde hapsedildiğini iddia etmişlerdir.⁸⁷ Yunanistan’ın Megali İdea politikasının uygulanmasında Anadolu’daki Hristiyan din adamlarının büyük rol oynadıkları görülmektedir. Yüzlerce sene koyu bir din

⁸¹ BOA. HR. SYS., 2434/5, M. 19.04.1917; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Sofya Sefareti (HR. SFR. 04.)*, 285/43, M. 03.04.1917.

⁸² Liman von Sanders Paşa tarafından varid olan 22 Teşrinisani 1918 tarihli Almanca mektubun tercümesi: “... Ayvalık’ta defeat ile casusluk ve Midilli ile irtibatı daimide bulunduğu anlaşıldıktan ve bi’l muhakeme dahi sabit olduktan sonra o zaman İzmir’deki On Yedinci Kolordu Kumandanı Selahattin Bey (ki, Ayvalık onun muntakası dahilinde idi.) Buna iştirak eden ve şüpheli bulunan eşhasın Ayvalık’tan tehcirini Beşinci Ordu nezdinde teklif ve talep eylemişti. Esbab-ı mucibe olarak yalnız şu sebebi askeri gösterilmişti. Bu da oradaki kıtaatın Divan-ı Harbin beyanatından anlaşıldığı üzere aynı zamanda müsella ahali-i mahalliye tarafından mutasavver olan arkadan bir hücumu maruz kaldıkları taktirde düşman tarafından karaya asker çıkarılmasına mâni olamayacakları keyfiyeti idi. Bunun üzerine ben dahi Divan-ı Harbin beyanatının mevcut bulunmasına binaen ordunun mes’ul kumandanı sıfatıyla bu talep ve teklife icabet eylemek mecburiyetinde kaldım...”, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 14, (Ankara: 1995), 81. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları (1995).

⁸³ Sanders, a.g.e., 198; Bayraktar, a.g.e., 55-57.

⁸⁴ Bayraktar, a.g.e., 51.

⁸⁵ Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz (İonian Vision)*, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1978), 43. Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz: (İonian Vision)* (Hürriyet Yayınları, 1978).

⁸⁶ Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2009), 112-113. Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, vol. 62 (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2009).

⁸⁷ Mutlu, a.g.e., 37.

taassubu içinde dahi serbestisini muhafaza etmiş olan Rum kilisesi, Yunan emellerinin en sadık bir desteği haline getirilmiş bulunuyordu.

Devletin cemaatine tanımış olduğu ayrıcalıkları suistimal eden, bazı Rum din adamlarının yaptığı yazılı ve sözlü propaganda şüphesiz, en etkili ve yıkıcı olanı idi. Söz konusu din adamları, Rum eşkıyaların silahlandırılmasından, propaganda ve casusluğa kadar pek çok zararlı faaliyetin içerisinde bulunarak bu sürecin başarıya ulaşmasına hizmet etmişlerdir. Çalıştıkları kurumları casusluk merkezi haline getiren papazlar, Yunanistan'ın Anadolu'daki gözü ve kulağı durumunda olmuşlardır. Bunlar, her ne kadar yaptıkları yıkıcı çalışmaları din kisvesi altında saklamaya çalışmışlarsa da kamuoyu bu konuda oldukça duyarlı hareket etmiştir.⁸⁸ Bu din adamlarından birisi de Ayvalık Rum Metropolit Grigoryadis Efendi'dir. Midilli casus heyetinin Ayvalık mümessili olmakla suçlanan Grigoryadis Efendi, Başkumandanlık Vekaletinin emri üzerine 5. Ordudan, On Yedinci Kolordu Kumandanlığına yani İzmir'e sevk edilmiştir.⁸⁹ Ayrıca, metropolitin, Venizelos tarafından kurulan siyasi oluşumun Ayvalık reisi olduğu, casusluk yaptığı, düşmanla istihbarat paylaşımında bulunduğu ve oluşumun Yunanistan ile iş birliği içinde olduğu, hakkında yapılan diğer suçlamalar arasında bulunmaktadır.⁹⁰ 1917 yılında Çıplak Adası'nın eşkıyalardan temizlenmesi sırasında ortaya çıkan evraklardan ve yine casuslukla ilgili oldukları saptanan Papaz İstefanos ve suç ortağı arkadaşlarının sorgulamalarından Metropolit Grigoryadis Efendi'nin Ayvalık'ta ortaya çıkarılan büyük casusluk teşkilatının başında bulunduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen şahısların ifadeleri, Ayvalık'ın Midilli Adası ile olan sıkı irtibatlarını ve maddi yardımlar ile talimatları buradan aldıklarını açıkça ortaya çıkarmıştır. Bu ifadelere göre Grigoryadis Efendi, Papaz İstefanos'un bütün hareketlerinden haberdardır.

Midilli'den Yunan konsoloshanesine gelen parayı bizzat kendisi taktim ettiği gibi yine söz konusu adadan gelen ve zararlı emelleri içeren zararlı mektup hakkında da bilgisi bulunmaktadır. Kentin Rum ahalisinden Nikola Korinri ve Kiryako Kriyaki isimli şahıslar da cemiyetinin aktif üyesidirler. Sorgulamalar neticesinde suçları sabit olan Papaz İstefanos ve arkadaşları idam edilirken, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın talimatıyla Metropolit Grigoryadis Efendi hakkında yasal takipte bulunularak memleketin iç kesimlerine sevk edilmesi talep edilmiştir.⁹¹ Adliye Nezareti, Enver Paşa'nın talebi üzerine verdiği cevapta; metropolitin işlediği suçun siyasi olduğunu ve Ayvalık ve civarında idare-i örfiye'nin kaldırılmadığını beyan ederek Grigoryadis'in kanuni takibatının Divanı Harb-i Örfi tarafından yapılması gerektiğini bildirmiştir.⁹² Karesi mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Temmuz 1918 tarihli belgede ifade edildiğine göre Metropolit Grigoryadis, Kırk Dokuzuncu Fırka Kumandanlığının talebi üzerine mintika kumandanlığının koruması altında fırka karargâhına sevk edilmiştir.⁹³

Ayvalık'taki casusluk teşkilatının ele geçirilen üyeleri, Divan-ı Harbi Örfiye sevk edilmişlerdir. Divan-ı Harplerde yargılanan şahısların isimleri ile aldıkları cezalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: Ayvalık'ta Casusluktan ve Vatana ihanet Suçundan Yargılanan Şahıslar.⁹⁴

⁸⁸ Berber, Engin, *Bir İzmir Kâbusu, Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002), 8. Engin Berber, *Mütareke Ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar: Bir İzmir Kâbusu*, vol. 25 (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002).

⁸⁹ BOA. DH. ŞFR., 584/102, R.18.05.1334/M.18 Temmuz 1918.

⁹⁰ Lüleci, a.g.t., 36.

⁹¹ BOA. BEO., 4510/338184, H.20.06.1336/M.2 Nisan 1918.

⁹² BOA. BEO., 4511/338266, H.29.06.1336/M.11 Nisan 1918.

⁹³ BOA. DH. ŞFR., 584/71, R.16.05.1334/M.16 Temmuz 1918.

⁹⁴ Lüleci, a.g.t., 35.

⁹⁴ BOA. BEO., 4510/338184, H.20.06.1336/M.2 Nisan 1918.

⁹⁴ BOA. BEO., 4511/338266, H.29.06.1336/M.11 Nisan 1918.

⁹⁴ BOA. DH. ŞFR., 584/71, R.16.05.1334/M.16 Temmuz 1918.

Hıyanet-i Harbiye ve Casusluktan Maznun Olanlar				
Esami-i Mahkumin	Sübut-u Cürm	Tatbik Olunan Madde-i Kanuniye	Tayin Olunan Ceza	Mülahazat
Ayvalık Panai Kilisesinde Rahip Mihal oğlu Papa Stefanos	Casusluk	Hıyanet-i Harbiye Kanununun on dördüncü maddesinin beşinci fıkrası	İdamına	Mezkûr cinayatin icrası için Midilli'den ücret alarak kendisine gönderilen kırk liranın Hıyanet-i Harbiye Kanununun on altıncı maddesi mucibince istirdadına
Ayvalık'ın Aya Yorgi Mahallesinden Panayot oğlu Kasap Nikoli Zirov	Casusluk	Hıyanet-i Harbiye Kanununun on dördüncü maddesinin beşinci fıkrası	İdamına	
Ayvalık Yunan Konsolatosu Kavası Yorgi Oğlu Niko Yacosi	Casusluk	Hıyanet-i Harbiye Kanununun on dördüncü maddesinin beşinci fıkrası	İdamına	
Ayvalık'ın Aya Dimitri Mahallesinden Anastas oğlu Dimitri Yorgala	Casusluk	Hıyanet-i Harbiye Kanununun on dördüncü maddesinin beşinci fıkrası	İdamına	
Ayvalık Aya Dimitri Mahallesinden Yorgi oğlu Ekmekçi Yani Dimoplo	Casusluk	Hıyanet-i Harbiye Kanununun on dördüncü maddesinin beşinci fıkrası	İdamına	
Ayvalık'ın Aşağı Panai Mahallesinden Ustraty oğlu Nikola Rafael	Casusluğun esbab ve vesaitinin ibka'ını ihzar	Hıyanet-i Harbiye Kanununun on dördüncü maddesinin beşinci fıkrası	Beş sene müddetle kürek cezası	
Ayvalık'ın Aşağı Panai Mahallesinden Andon oğlu Nikoli Guta	Casusluğun esbab ve vesaitinin ibka'ını ihzar	Hıyanet-i Harbiye Kanununun on dördüncü maddesinin beşinci fıkrası	Beş sene müddetle kürek cezası	
Avusturya Devlet-i Fahimesi Fahri Konsolosu Doktor Nikola Salta	Casusların vürudundan haberdar olduğu halde hükümeti ihbarda ihmal	Hıyanet-i Harbiye Kanununun onuncu maddesi	Altı mah hapis	
Ayvalık Düyun-ı Umumiye ketebesinden Mihal oğlu İlyas	Casusların vürudundan haberdar olduğu halde hükümeti ihbarda ihmal	Hıyanet-i Harbiye Kanununun onuncu maddesi	Altı mah hapis	
İzmir'in Poligonda asker Nikolevan Anagnost Parti	Sansürsüz mekatibi nakl etmek	Askeri Ceza Kanununun doksan sekizinci maddesi	Üç mah prangaband	
İzmirli Grigoryadi oğlu Hristo	Sansürsüz mekatibi nakl etmek	Askeri Ceza Kanununun doksan sekizinci maddesi	Kırk beş gün pranga	
İzmirli Sofokli Nikolaidi oğlu Dimitri Mavros	Sansürsüz mekatibi nakl etmek	Askeri Ceza Kanununun doksan sekizinci maddesi	Kırk beş gün pranga	

4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında İtilaf Devletleri'nin Casusluk Faaliyetleri

Şüphesiz ki dört yıl boyunca süren savaş sırasında Osmanlı sınırlarında cereyan eden casusluk hadiselerinde en büyük pay, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı konsoloslara aitti. Savaş yıllarında İngiltere ve Fransa'nın İzmir'de genel konsoloslukları bulunurken Ayvalık kazasında ise konsolosluk yardımcıları bulunmaktaydı.⁹⁵ Şehir, XIX. yüzyılın başlarından itibaren hem topraklarının verimliliği hem de konsoloslukların, papazların ve misyonerlerin çalışmaları neticesinde iktisadi ve toplumsal alanda hızlı bir kalkınmaya sahne olmuş, başta Yunanistan olmak üzere İngiltere, Fransa, İtalya ve hatta Norveç bile burada konsolosluklar açmıştır.⁹⁶

⁹⁴ Lüleci, a.g.t., 35.

⁹⁵ Taçalan, a.g.e., 69-71.

⁹⁶ Yorulmaz, a.g.e., 64.

Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak isteyen İtilaf Devletleri bu amaçlarına ulaşmak için Gayrimüslim azınlıkların yanı sıra Müslümanları bile kullanmışlardır. Henüz savaş başlamadan yoğun bir şekilde casusluk hareketlerinde bulunan bu devletlerin konsolosları, beşinci kol faaliyetleri için özellikle İstanbul, Çanakkale, Ayvalık, İzmir, Urla ve Antalya gibi askeri ve stratejik öneme sahip yerleri seçmişler ve buralarda daha aktif ve yoğun bir şekilde faaliyet göstermişlerdir. Bu hususla ilgili olarak Hüseyin Kazım Bey, şunları söylemektedir: “*Ruhani reislerin telkinleri daha mühim ve daha etkili idi. Metropolitler açıktan açığa hükümete ihanet ediyorlar ve idraksız köylüleri zehirliyorlardı... Her yerde Yunan elçilikleri Metropolitlere en yakın yerlere tesadüf ediyordu. Köy muhtarları ve papazları konsoloslardan talimat ve tahsilat almaktaydılar*”⁹⁷

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde konsolosları vasıtasıyla casusluk çalışmalarında bulundukları gibi Ayvalık Rumlarını da kışkırtmaya başlamışlardır. Nitekim Dahiliye Nezareti tarafından Karesi mutasarrıflığına gönderilen 19 Ağustos 1914 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre; İngiltere'nin Ayvalık Viskonsolosu Ayopolis, başta casusluk olmak üzere söz konusu çalışmalardan dolayı tutuklanmış, hadisenin duyulması üzerine İngiliz sefareti, Ayapolis'e kötü muamelede bulunduğu gerekçesiyle hemen müdahale etmiştir.⁹⁸ Bu sıralarda Ayvalık'ta sadece İngiltere değil Fransa ve Yunanistan konsoloslukları da casusluk ve propaganda faaliyetlerinde bulunarak Rum halkı tahrik ediyorlardı. Casusluk ve propaganda iç içe hareket ediyordu. Örneğin Fransa'nın konsolos vekili tarafından yapılan kara propaganda da Ayvalık'ta ecnebilere ve Rumlara karşı tecavüzde bulunulduğu ifade ediliyordu. Ayvalık'taki Yunanileri berat sistemi himayesinde koruması altına alan bu kişi ilginç bir şekilde Fransa'nın savaş halinde olduğu Avusturya'nın konsolos vekillliğini de uhdesinde bulunduruyor ve Rumlar adına casusluk faaliyetinde bulunuyordu.⁹⁹ Kısa bir süre sonra 6 Eylül 1914 tarihinde yine benzer nedenlerden dolayı bu sefer de Ayvalık Yunan Viskonsolos Tercümanı Evangelis Pandeli tutuklanarak Balıkesir'e gönderilmiş, Yunan Sefareti Pandeli'nin derhal serbest bırakılması talebinde bulunmuştu.¹⁰⁰

İtilaf Devletleri özellikle de İngilizler, Ayvalık'a yakın adalarda, Midilli'ye göçmüş Ayvalıklı Rum gençler arasından seçtikleri kişilerden silahlı bir güç oluşturarak Türklerin karşısında bir gözücü bulundurmak istemişlerdir. Örneğin Ayvalık körfezi açıklarında ıssız bir ada olan Yimno'ya yaklaşık yüz kişiden oluşan Rumları yerleştirmişlerdir. Bütün ömürlerini kaçakçılıkla geçiren bu insanlardan beklenen en önemli görev ise şüphesiz ki istihbarat toplamaktır. Zira ada o kadar yakındır ki, yöre halkının ifadesiyle “*Anadolu'da konuşan Yimno'da işitilmektedir*”.¹⁰¹

Savaş döneminde İngilizler, tüm Batı Anadolu Bölgesi'nde, özellikle de İzmir, Urla ve Söke gibi Rumların yoğun olarak bulunduğu yerleşim merkezlerinde olduğu gibi Ayvalık'ta da etkin bir casusluk teşkilatı kurmuşlar ve bölge Rumlarını bu teşkilatta aktif olarak çalıştırmışlardır. Bu teşkilatın başında İngiliz irtibat subayı olan Binbaşı Smith'in bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu hususla ilgili olarak Cami (Baykurt) Bey, anılarında şu bilgilere yer vermektedir: “*İngiliz irtibat zabiti Binbaşı Schmit odama geldi. Gayet iyi Türkçe bilen ve anası İzmirli bir Rum olan bu zatı gıyaben tanıyordum. Çünkü harp esnasında Ege Sahili Sensör Müfettişi olduğum için casusluk meseleleriyle meşgul olmuştum ve Binbaşı Schmit Ayvalık karşısındaki adalarda tertip etmiş olduğu Rum çeteleriyle Ayvalık'taki casusların reisi olarak çalışmakta olduğunu mahallinde yaptığımız bir tahkikat üzerine öğrenmiştim. Bu yüzden bir kişi*

⁹⁷ Hasan Taner Kerimoğlu, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914”, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008), 101. Hasan Taner Kerimoğlu, “İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914” (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey), 2008).

⁹⁸ BOA. DH. ŞFR., 44/54, H.27.09.1332/M.19 Ağustos 1914.

⁹⁹ BOA. DH. ŞFR., 439/83, R.21.06.1330/M.3 Eylül 1914.

¹⁰⁰ BOA. DH. ŞFR., 44/191, H.15.10.1332/M.6 Eylül 1914.

¹⁰¹ İlias Venezis, *Ege Hikayeleri*, (Çev: Üner Eyüboğlu), (İstanbul: Belge Yayınları, 2000), 15. İlias Venezis, *Ege Hikayeleri*, trans. Üner Eyüboğlu (İstanbul: Belge Yayınları, 2000).

idam olunmuş ve birkaç kişi de hapsedilmişti.¹⁰² Sadece Ayvalık'ı değil Batı Anadolu Bölgesi'ni karış karış dolaşan ve koyu bir Türk düşmanı olan Smith, özellikle Çeşme, Urla, Seferihisar, Söke ve Ayvalık gibi sahil şehirlerinde Rum gençlerini örgütlemiş, Mondros'a giderken de Rauf Orbay'ın yanına mihmandar olarak verilmiştir.¹⁰³

Buraya kadar verilen bilgilerin neticesinde casusluk faaliyetlerinin Ayvalık'ın Yunan işgaline hazırlanmasında en önemli aparat olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Nitekim Ayvalık'taki casusların reisi olarak çalışan Smith, Yunanistan'ın, Ayvalık kazasını işgale hazırlamak amacıyla gönderdiği Yunan Kızılhaç'ı ile beraber 17 Şubat 1919 tarihinde bir Yunan torpidosundan karaya çıkmış, bu durumun yarattığı sevinç coşkunluğu ve cesaretle yerli Rumlar taşkınlıklarda bulunmuşlardır. Böylece Birinci Dünya Savaşı başlarında güvenlik amacıyla sürülen Rumlar, İngiliz korumasında ve Kızılhaç personeli kimliğine bürünerek Ayvalık'a geri dönmüşler¹⁰⁴ burada birer kahraman gibi karşılanmışlardır. Şüphesiz ki bunlar, savaş yıllarında İngiliz ve Yunan emellerine hizmet eden Rum casuslardır. Kızılhaç heyetinin asıl amacı ise Ayvalık Rumlarını silahlandırmaktan ibarettir. Buradan cesaret alan Ayvalık Rumları, Türklere hakaretler ederek saldırmaya başlamışlardır.¹⁰⁵ On Yedinci Kolordu Kumandanlığının 20 Şubat 1919 tarihli Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporunda, Yunan Kızılhaç heyetinin Amiral Calthorpe'un onayıyla Ayvalık'a çıkartıldığı belirtilmektedir.¹⁰⁶

Smith aynı zamanda Calthorpe'un yardımcısıdır. Bu durum savaş yılları boyunca başta casusluk olmak üzere Ayvalık ve çevresindeki her faaliyetin içerisinde İngiliz Yunan iş birliğinin sıkı bir şekilde gerçekleştiğinin en önemli kanıtlarından birisidir. Ayvalık Rumlarına cesaret vererek onları himaye eden, onların şıarmalarına ve casusluk çalışmalarına zemin hazırlayan bir diğer isim ise İngiltere hükümetinin Ayvalık mümessili olan Hadkinson'dur. Özellikle mütareke döneminde oldukça etkili olan Hadkinson, aslen İzmirli olup, aşırı derecede Rum ve Yunan taraftarlığıyla şöhret bulmuştur.¹⁰⁷ Bölgede Yunanlar veya İtilaf Devletleri adına casusluk yapanlar arasında Müslümanlar da bulunmaktadır. Örneğin Edremit'te oturan ve Yunan hükümeti adına casusluk yapan Yanyalı Mehmet Ali, Müslüman ahali arasında dolaşarak halkın devlete olan güven ve bağlılığını sarsmaya çalışmış ve hükümet aleyhtarı propagandalar ile fitne ve fesada yol açacak faaliyetlerde bulunmuştur. Kendisine avukat süsü veren Mehmet Ali, Rum lisanına aşina olduğu için bilhassa Rum davalarını üzerine almış, askeri teşkilat ve güvenlik ile ilgili bilgileri mektuplar vasıtasıyla Midilli ve Yunanistan'a göndererek Yunan Hükümeti adına casusluk yapmış fakat faaliyetlerinin öğrenilmesi üzerine yakalanarak Konya'ya sürgün edilmiştir.¹⁰⁸ Zira Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Basra vilayetine gönderilen yazıda; Müslüman olup düşman devletler vatandaşı olanlardan casusluk yapması

¹⁰² Muhammed Sarı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Anadolu'da Rumların Casusluk ve Çetecilik Faaliyetleri", *History Studies International Journal of History*, Volume 7 Issue 1, (2015): 181. Muhammed Sarı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Anadolu'da Rumların Casusluk Ve Çetecilik Faaliyetleri," *History Studies: International Journal of History* 7, no. 1 (2015).

¹⁰³ Abdullah Doğtekin, *Savaş Yıllarında Urla (1914-1919)*, (Ankara: Eğitim Yayınları, 2023), 169.

¹⁰⁴ Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 239-240. Zafer Çakmak, *İzmir Ve Çevresinde Yunan İşgali Ve Rum Mezalimi (1919-1922)* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007).

¹⁰⁵ Mücteba İlgürel, *Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, (İstanbul: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999), 30. Mücteba İlgürel, *Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri* (İstanbul: Atatürk Kültür DİL Ve Tarih Yuks, 1999).

¹⁰⁶ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923* Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006)., (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006), 38.

¹⁰⁷ Ergeneli, A. Hilmi, "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", *Belleten* 48, sy.189-190 (Nisan 1984), s.172. A Hilmi Ergeneli, "1919'da Ayvalık Savunması İle İlgili Anılar," *Belleten* 48, no. 189-190 (1984).

¹⁰⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH. EUM. MH.)*, 256/36, H.13.12.1332/M. 2 Kasım 1914.

beklenen kişilerin iç bölgelere sevk edilmeleri, diğerleri hakkında ise hüsnü muamelede bulunulması talep edilmiştir.¹⁰⁹

Yine bir başka örnekte, casusluk yaptıkları belgelerle tespit edilen Avusturya'nın Ayvalık Fahri Konsolosu Nikola Salto ile Ayvalık Yunan Konsolosu Kavası Niko Dimitri Yorgola yakalanarak suç ortaklarıyla beraber İzmir Divanı Harp Mahkemesi'ne sevk edilmişlerdir. Gelişmeler üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa, durum hakkında Avusturya ve Yunan sefaretlerine bilgi verilmesini istemiş ve bu durumun, şimdiye kadar Rum, Ermeni ve Yahudi gibi farklı milletlerden fahri konsolos istihdamında bir beis görmeyen Avusturya hükümeti için gelecek adına bir ibret olacağını belirtmiştir.¹¹⁰

Sonuç

Batı Anadolu bölgesinde nüfusunun tamamına yakını Rumlardan oluşan ve bu özelliğiyle İzmir'den sonra önemli bir Rum yerleşkesi olarak karşımıza çıkan Ayvalık için adalar şehri tanımlaması yapılmakta olup, karşısında başta Midilli olmak üzere sahile pek yakın birçok ada bulunmaktadır. Öncelikle Midilli olmak üzere çevresindeki adalarla çok iyi ticari ilişkiler gerçekleştirmiştir. Çanakkale Boğazı'na oldukça yakın bir mevkide yer alan Ayvalık kenti ve çevresi tipik bir Rumlaşmış bölge örneği olup onun bu konumu kentin Birinci Dünya Savaşı boyunca İngilizler tarafından önemsenmesine ve yakın mercek altına alınmasına yol açmıştır. Oldukça girintili çıkıntılı kıyıları olan Ayvalık'ın sahip olduğu bu coğrafi konumu, kendisine çok yakın olan bu adacıkların Balkan Savaşı'ndan beri İtilaf Devletleri'nin ve Rum eşkiyasının işgali altında bulunması ve Midilli Adası'nın tam karşısında yer alması gibi faktörler Ayvalık'ın casusluk çalışmalarının merkezi ve doğrudan hedef haline gelmesine neden olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde Ayvalık'ın, kaçakçılıkla adeta bütünleştiğini görmekteyiz. Kaçakçılık, şehir halkının geçim kaynakları arasında adeta sıradan bir geçim kaynağı olarak bulunmaktadır. Kent, kaçakçıların mal ve eşyalarını Anadolu'ya taşıyarak satıp gelir elde etmek amacıyla işlerini rahatlıkla sürdürebilmeleri için kullandıkları bir yerleşim yeri niteliğindedir. Midilli ve Limni Adalarından getirilen silahlar Ayvalık üzerinden Anadolu'ya dağıtılmıştır. Kentin coğrafi konumu da zaten bu duruma zemin hazırlamıştır. Bütün bunlar şüphesiz ki Ayvalık ve yakın çevresindeki casusluk faaliyetlerinin de oldukça hareketli ve teşkilatlı olmasına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber kıyı kaçakçılığında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Şüphesiz ki bu durumun en önemli sebebi, savaşla birlikte stratejik bazı ürünlerin ihracatına yasaklamalar getirilmiş olmasıdır. İşgal ettikleri adalarda askerî üsler inşa eden İtilaf Devletleri, kaçakçı Rumlardan casus olarak yararlanmışlardır. Ayvalık ve çevresinde icra edilen kaçakçılığın casusluğu besleyen bir olgu olarak karşımıza çıktığı ve bu iki kavramın savaş boyunca adeta iç içe geçtiği görülmektedir.

Şüphesiz ki Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı ülkesinde gerçekleşen casusluk çalışmalarında en önemli pay, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı konsoloslara aitti. Savaş yıllarında İngiltere ve Fransa'nın İzmir'de genel konsoloslukları bulunurken Ayvalık'ta ise konsolosluk yardımcıları bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak isteyen İtilaf Devletleri bu amaçlarına ulaşmak için Gayrimüslim azınlıkların yanı sıra Müslümanları da kullanmışlardır. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde konsolosları vasıtasıyla casusluk çalışmalarında bulundukları gibi Ayvalık Rumlarını da kışkırtmaya başlamışlardır. Savaş döneminde İngilizler, tüm Batı Anadolu Bölgesi'nde olduğu gibi Ayvalık'ta da etkin bir casusluk teşkilatı kurmuşlar ve bölge Rumlarını bu teşkilatta aktif olarak çalıştırmışlardır. Bu teşkilatın başında İngiliz irtibat subayı olan Binbaşı Smith'in bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayvalık Rumlarına cesaret vererek onları himaye eden, onların şımarmalarına ve casusluk

¹⁰⁹ Doğtekin, a.g.m., 451.

¹¹⁰ BOA. HR. SYS., 2169/18, M.14.11.1916.

çalışmalarına zemin hazırlayan özellikle mütareke döneminde oldukça etkili olan bir diğer isim ise İngiltere hükümetinin Ayvalık mümessili olan Hadkinson'dur.

İtilaf Devletleri, sahilleri kontrol altına almak, yaptıkları akınlarda başarı sağlayabilmek ve ileride yapacakları muhtemel bir çıkarma harekâtı için istihbarat bilgilerine ihtiyaç duymuşlar ve bu bilgileri çoğunlukla Rum casuslardan elde etmişlerdir. Bölgenin konumu nedeniyle Rum casuslar genellikle Osmanlı Devleti'nin askeri gücü, birliklerin konumu ve harekâtı hakkında bilgiler toplamışlar, donanmanın durumu ve harekâtı ile düşman denizaltıları hakkında alınan tedbirler hakkında düşmana haberler vermişlerdir.

Ayvalık ve çevresinde bilgi kaynağı olarak kullanılan casuslar, Osmanlı vatandaşı olan ve bölgeyi bilen Rumlardır. Yunan bağımsızlık hareketinden beri Yunan ana karasıyla birleşme arzusu içerisinde olan Ayvalıklı Rumlar, Mora isyanının aktif olarak içerisinde yer almışlar, kurulduğu andan itibaren Filik-i Eterya ile de yoğun bir ilişki içerisinde girmişlerdir. Eterya Cemiyeti bütün imparatorluk içerisinde örgütlenirken Ayvalık'a da bir temsilci göndermiştir. Ayvalıklı Rumlar sadece Mora isyanında değil Girit isyanında, Dömeke Harbinde ve Balkan Savaşlarında da açıkça Yunanistan'a destek vermişler, her türlü yardımın yanı sıra casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Adalardaki özellikle de Midilli Adası'ndaki Ayvalıklı Rum casuslar, Ayvalık'a gönderdikleri mektup ve haberlerde savaş boyunca kara propaganda faaliyetlerinde bulundukları gibi, oradaki yakınlarına Ayvalık'ın kısa süre içerisinde işgal edileceği ve sabırlı olmaları gerektiği noktasında telkinlerde de bulunmuşlardır. Bunlar genellikle Midilli'de bulunan yelkenli gemilerle Ayvalık önüne kadar gelerek, limandaki Rum kayıkları vasıtasıyla haberleşmeyi sağlamışlar ve Ayvalık'ın Rum köylerinde gizlenmişlerdir. Casusluk faaliyetlerinde Din adamlarının da aktif bir şekilde rol oynadıkları görülmektedir. Bu din adamlarından birisi de Ayvalık Rum Metropolitisi Grigoryadis Efendi'dir. Midilli casus heyetinin Ayvalık mümessili olmakla suçlanan Grigoryadis Efendi ayrıca Venizelos tarafından kurulan siyasi oluşumun Ayvalık reisi olduğu, casusluk yaptığı, düşmanla istihbarat paylaşımında bulunduğu ve oluşumun Yunanistan ile iş birliği içinde olduğu gibi suçlamalardan yargılanmıştır.

Alınan tüm tedbirlere rağmen casusluk faaliyetleri bir türlü önlenememiş, Birinci Dünya Savaşı boyunca endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Bunların Birinci Dünya Savaşı sırasında da Devlete ihanet edecekleri açıkça görülmüştür. Ayvalık Rumlarının casusluk faaliyetlerinin durdurulamayacağını anlayan ve cephe gerisini güvence altına almak isteyen hükümet, 1914 yılının mayıs ayında kısmi olarak bir tehcir hadisesi başlatmıştır. Stratejik bir mevkide bulunan Ayvalık Rumları, Çanakkale Cephesi'nde savaşan Osmanlı ordularının emniyeti için alınan güvenlik tedbirleri kapsamında, doğrudan bir tehdit ve tehlike oluşturmayacakları Ege adalarına ve iç bölgelere sevk edilmişlerdir. Bu tehcirin ne kadar isabetli bir uygulama olduğu kısa bir süre sonra anlaşılabilecektir. Nitekim Midilli'den gelen Rumlarla birleşen Cunda (Yunda/Alı Bey) Adası Rumları, Aralık 1915'te, Çanakkale Savaşları'nın en ateşli döneminde, Türk ordusunu arkadan vurmak için ayaklanmışlardır.

Ayvalık Rumları, her ne kadar korkutulmak ve şüphelileri tutuklamak gibi birtakım tedbirler almak ve nasihatlerde bulunmak suretiyle casusluk faaliyetlerinden vazgeçirilmeye çalışıldılarsa da bunda başarılı olunamamış ve 1917 yılında şehrin Rumlardan tamamen tahliye edilmesine karar verilmiştir. Böyle bir kararın 1917 yılında bir kez daha alınmasında ve Beşinci Ordu'nun böyle bir karara varmasında Ayvalık ve çevresindeki casusluk teşkilatının ortaya çıkarılması ve elde edilen istihbari bilgiler neticesinde İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı sahillerine asker çıkarılacağı gibi birtakım gelişmelerin yanı sıra; Ayvalık Rumları göç ettirilmeden casusluğun önlenemeyeceği kanaatinin kuvvetli bir şekilde oluşması etkili olmuştur. Göç ettirilen Ayvalık Rumları, Mütarekeden sonra İngilizlerin himayesinde yeniden şehre

dönmeye başlamışlar ve casusluk faaliyetleri başta olmak üzere vatandaş oldukları devlete karşı menfi tutumlarına İtilaf Devletleriyle iş birliği içerisinde kaldıkları yerden devam etmişlerdir.

Acknowledgements: The author(s) received no specific support from any individual or institution for this study.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA. BEO (*Bab-ı Ali Evrak Odası*) 4471/335292, H.03.08.1335/M.25 Mayıs 1917; 4510/338184, H.20.06.1336/M.2 Nisan 1918; 4511/338266, H.29.06.1336/M.11 Nisan 1918.
- BOA. DH. EUM. AYŞ (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî*) 8/103, Lef: 6, H. 18.08.1337/M. 19 Mayıs 1919.
- BOA. DH. EUM. 3.Şb (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Üçüncü Şube Belgeleri*) 3/9, H. 17.01.1333/M. 5 Aralık 1914; 5/19, H. 14.06.1333/M. 29 Nisan 1915; 7/50, H. 20.09.1333/M. 1 Ağustos 1915.
- BOA. DH. EUM. 5.Şb (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Beşinci Şube Belgeleri*) 23/32, H. 24.06.1334/M. 28 Nisan 1916;
- BOA. DH. EUM. MH.. (*Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Muhasebe Kalemî*) 256/36, H.13.12.1332/M. 2 Kasım 1914;
- BOA. DH. EUM. VRK. (*Evrak Odası Kalemî*) 12/57, H. 03.07.1332/M. Mayıs 1914, Lef:1-3.
- BOA. DH. ŞFR (*Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî*) 426/68, R.29.02.1330/M.12 Mayıs 1914; 44/54, H.27.09.1332/M.19 Ağustos 1914; 44/151, H. 09.10.1332/M.31 Ağustos 1914; 439/83, R.21.06.1330/M.3 Eylül 1914; 44/191, H.15.10.1332/M.6 Eylül 1914; 451/30, R. 16.09.1330/M.29 Kasım 1914; 451/130, R. 21.09.1330/M.4 Aralık 1914; 463/76, R.18.12.1330/M.3 Mart 1915; 481/127, R.18.Temmuz 1331/M.31 Temmuz 1915; 55/81, H.07.10.1333/M.18 Ağustos 1915; 487/4, R. 20.06.1331/M.2 Eylül 1915; 59/70, H. 14.02.1334/M.22 Aralık 1915; 534/43, R. 21.07.1332/M.4 Ekim 1916; 545/27, R.26.11.1332/M.8 Şubat 1917; 584/71, R.16.05.1334/M.16 Temmuz 1918; 584/102, R.18.05.1334/M.18 Temmuz 1918.
- BOA. HR. SFR.. 04.. (*Sofya Sefareti*) 285/43, M. 03.04.1917.
- BOA. HR. SYS (*Hariciye Nezareti Siyasi*) 2266/42, M.20.08.1915; 2169/18, M.14.11.1916; 2434/5, M. 19.04.1917.

REFERENCES

- Aka, Doğan. *Ayvalık İktisadi Coğrafyası*. İstanbul: Ülkü Matbaası, 1944.
- Akova, Süheyla. "Ayvalık Şehrinin Nüfus Özellikleri." *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3, no. 22 (2011): 60.
- Arıkan, Zeki. "1821 Ayvalık İsyanı." *Belleten* 52, no. 203 (1988): 571–600.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım: Millî Mücadele'ye Gidiş*. Vol. 5, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.
- Bayraktar, Bayram. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.
- Berber, Engin. *Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar: Bir İzmir Kâbusu*. Vol. 25: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002.

- Bozkurt, Abdurrahman. "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı 1914-1915." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, no. 36 (2014): 1-44.
- Bruneau, Michel. *Küçük Asya'dan Türkiye'ye: Azınlıklar, Etnik-Milli Homojenleştirme, Diasporalar*. Çev: Ayhan Güneş, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018.
- Çakmak, Zafer. *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali Ve Rum Mezalimi (1919-1922)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Çeloğlu, Yavuz Selim, and Yavuz Haykır. *1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli (1332 Senesi İstatistik Cetveli)*. edited by Yavuz and Çeloğlu Haykır, Yavuz Selim İstanbul: Hiper Yayın, 2017.
- Cevat, Ali. *Memâlik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lügati*. Vol. 1: Dersaadet: Mahmutbey Matbaası, 1313.
- Çokona, Ari. *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*. Literatür Yayınları, 2016.
- Cuinet, Vital. *La Turquie D'asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie-Mineure*. Vol. Tome troisième, C. IV: Ernest Leroux Éditeur, 1894.
- Doğtekin, Abdullah. *Savaş Yıllarında Urla (1914–1919)*. Ankara: Eğitim Yayınları, 2023.
- Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları Iskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Efiloğlu, Ahmet. "Ayvalık Rumlarının Tehciri." *History Studies: International Journal of History* 12, no. 3 (2020): 727-43.
- Osmanlı Rumları: Göç ve Tehcir (1912-1918)*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011.
- Emmanuilidis, Emmanuil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*. Translated by Niko Çanakçıoğlu. İstanbul: Belge Yayınları, 2014.
- Ergeneli, A Hilmi. "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar." *Belleken* 48, no. 189-190 (1984): 167-240.
- Ergi, Deniz Saban "Osmanlı Döneminde Ayvalık'ta İnşa Edilen Rum Ortodoks Kiliseleri." *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu I, 21–24 Ekim 2015 (Bildiriler)*, edited by Ceren and Gürbıyık Ünal, Cengiz. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Erim, Hıfzı. *Ayvalık Tarihi*. Ankara: Güney Matbaacılık, 1948.
- Ermeniler, Osmanlı Belgelerinde. *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları*. 1995.
- Gökbel, Asaf. *Millî Mücadele'de Aydın*. Aydın: Çoşkun Matbaası Yayınları, 1964.
- İlgürel, Mücteba. *Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*. İstanbul: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. (Çev. Bahar Tırnakçı), (İstanbul: Timaş Yayınları), 2010.

- Kerimoğlu, Hasan Taner. "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914." Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey), 2008.
- Kocadağlı, Aylin Yaman. "Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Ayvalık." *İstanbul University Journal of Sociology* 3, no. 22 (2011): 89-131.
- Lüleci, Abdullah. "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)." Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi (Turkey), 2014.
- Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Göç: *Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*. edited by Herkül Milas. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Mutlu, Cengiz. *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.
- Nakracas, Georgios. *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2005.
- Parlak, Türkmen. "İşgalden Kurtuluşa I Yunan Ege'ye Nasıl Geldi (İlk Günler)." *İzmir: İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları* (1982): 451-52.
- Rodas, Michalēs L, and Evdokia Veriopulu. *Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti: 1916'da Midilli'de Mülteci Olmak*. Belge Yayınları, 2011.
- Sanders, Liman von *Türkiye'de Beş Yıl* Translated by Çev. E. B. Özbilen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- Sarı, Muhammed. "Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Anadolu'da Rumların Casusluk Ve Çetecilik Faaliyetleri." *History Studies: International Journal of History* 7, no. 1 (2015): 175–89.
- Sarıçelik, Kerim. "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 21 (2007): 173-89.
- Selvi, Haluk. "Ayvalıktan İşgali Ve Belediye Çeşmesi Protokolü." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 51, no. 17 (2001): 843-63.
- Smith, Michael Llewellyn. *Anadolu Üzerindeki Göz: (Ionian Vision)*. Hürriyet Yayınları, 1978.
- Sonyel, Salâhi Ramadan. *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*. Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Sürgevil, Sabri. *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*. Vol. 62, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2009.
- Toynbee, Arnold Joseph. "Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi." *KM Orağlı, Çev.) İstanbul: Yeditepe yayınevi* (2007): 423.
- Turan, Mustafa. *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Umar, Bilge. *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2002.
- Umumiyesi, Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdüriyet-i. *Türkiye'de Ermeni ve Rumlar*. Neşriyatından, 6. İstanbul: Matbaai Ahmet İhsan ve Şürekası, 1337.

Abdullah DOĞTEKİN

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ayvalık'ta Osmanlı

İlker Mümin ÇAĞLAR

Devleti'ne Karşı Gerçekleştirilen Casusluk Faaliyetleri

Venezēs, Ēlias. *Ege Hikayeleri*. Translated by Üner Eyüboğlu. İstanbul: Belge Yayınları, 2000.

Yorulmaz, Ahmet. *Ayvalık'ı Gezerken Geçmişi ve Şimdiki Zamanıyla*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.